

ביאור חדש בשיטת ר"י הזקן בסוגיית נסכא דרבי אבא ובהבנת דין 'מתוך' ו'טענין'

א. פתיחה	ה. ביאור שיטת ר"י
ב. הצגת הסוגיות וקושיית התוספות	ו. השלכות ליסוד דין טענין
ג. תירוצו של ריב"ם והקושי בשיטת ר"י בסוגייה	ז. סיכום
ד. הטעם לאי יכולתו של החוטף להישבע על טענתו	ח. נספח - שיטת הרשב"א בביאור הסוגייה

א. פתיחה

ראשונים ואחרונים עסקו בהרחבה בביאור סוגיית 'נסכא דרבי אבא', המופיעה בשלושה מקומות שונים בש"ס (בבא בתרא לג, ב; שבעות לב, ב; שם; מז, א), טרחו ביישוב קשיים שונים בסוגיה והעמידו מתוכה יסודות מרכזיים בדיני טוען ונטען בכלל וביסוד דין 'מתוך' שאינו יכול להישבע משלם' בפרט. במאמר נציג פֶּאֹר חדש את שיטת ר"י הזקן מבעלי התוספות, שבדבריו בסוגיה התקשו כבר בעלי התוספות ולאחריהם המפרשים האחרונים. נראה כי שיטת ר"י נובעת מהבנה מקורית שעל ידה תוצג סוגיית 'נסכא דרבי אבא' בצורה מחודשת, וממילא גם דין 'מתוך' שאינו יכול להישבע משלם' הנלמד מהסוגיה, באופן המתאים לשיטת ר"י הזקן בדין זה. בהמשך נציע שההבנות השונות בביאור סוגיית 'נסכא' משליכות על יסוד דין 'טענין', ונראה כי ר"י הולך לשיטתו במחלוקת ראשונים נוספת בסוגיית 'לאו קא מודית' (בבא בתרא ל, א). בנספח למאמר נעסוק בבירור שיטת הרשב"א בפירושו לסוגיה, ונבחן האם היא זהה או לכל הפחות קרובה לשיטת ר"י.

ב. הצגת הסוגיה וקושיית התוספות

ההוא גברא דחטף נסכא מחבריה, אתא לקמיה דרבי אמי, הוה יתיב ר' אבא קמיה, אייתי חד סהדא דמיחטף חטפא מיניה, אמר ליה: אין, חטפי ודידי חטפי; אמר רבי אמי:

היכי נדיינוה דייני להאי דינא? לישלם, ליכא תרי סהדי! ליפטריה, איכא חד סהדא! לישתבע, הא אמר מיחטף חטפה, וכיון דאמר דחטפה - הוה ליה כגולן! אמר (להו) [ליה] רבי אבא: הוי מחויב שבועה שאינו יכול לישבע, וכל המחויב שבועה שאינו יכול לישבע - משלם.

(בבא בתרא לד, א)

בסוגיה מסופר על אדם שחטף חתיכת כסף מחברו, חטיפה עליה מעיד עד אחד בלבד. החוטף יכול היה לשקר ולהכחיש את העד בשבועה, אך בחר להודות לדברי העד ולטעון שחטף חפץ השייך לו. במצב כזה, אם כלל לא היו עדים על החטיפה, ודאי היה החוטף נאמן, במיגו דלהד"ם. מאידך, במקרה בו יש שני עדים על החטיפה, אין לאדם אפשרות לטעון - בלא ראיה - שהחפץ שייך לו, גם אם העדים עצמם אינם יודעים למי שייך החפץ. הטעם לכך הוא "שכל דבר יש להעמיד בחזקת מי שהוא בידו" (תוספות לד, ב ד"ה ההוא ארבע) ואין האדם נאמן לטעון סתם על חפץ שנמצא ביד אחר, שהוא שלו, זאת בניגוד למקרה בו אין עדים על החטיפה, אז לחוטף יש מיגו הנותן נאמנות לטענת 'דידי חטפי'.² ספקו של רבי אמי עולה מייחודיות המקרה שלפנינו, בו יש רק עד אחד, שכוחו הרגיל הוא לחייב שבועה, אך למעשה אין אפשרות להשביע את החוטף (עניין זה יתבאר להלן בהרחבה) וממילא עולה הספק 'היכי לידינו דייני להאי דינא?' על כך עונה ר' אבא שבגלל דין 'מתוך שאינו יכול להישבע משלם', מתחייב החוטף לשלם, שכן הוא נמצא במצב בו מוטלת עליו שבועה שאינו יכול להישבע אותה, וממילא, משלם. לדעת רב ושמואל - החולקים (שבועות מז, א) על דין 'מתוך' וסוברים שבמצב בו לאדם אין אפשרות להישבע 'חזרה שבועה לסיני' - גם במקרה כזה נפטרים בלא שבועה, ולמעשה יזכה החוטף בטענת 'אין חטפי ודידי חטפי'.

כאמור, מדברי ר' אמי עולה ההנחה הפשוטה לפיה במקרה המדובר לחוטף אין אפשרות להישבע שבועת עד אחד על טענתו. הסיבה לדבר - המפורשת בדברי רש"י והרשב"ם, ולהלן נוכיח שכן גם למדו בעלי התוספות בבבא בתרא - היא שהחוטף מודה לסיפורו של העד על החטיפה, וממילא אין באפשרותו להכחיש ישירות את דברי העד, ושבועה על טענת 'דידי חטפי' אינה קיימת, כיוון שהיא אינה שבועה 'להכחיש את העד'. כך כתב רש"י:

2 ניתן לנסח שהמיגו מתגבר על חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו' (ובעיקר שמדובר על מיגו של הפה שאסר) אך ייתכן שהניסוח היותר מדויק הוא שבמקרה שיש מיגו של 'להד"מ' כלל אין חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו', שכן ידיעתנו שהחפץ היה תחת ידו של זה מבוססת על דברי החוטף, המסביר שהימצאות החפץ תחת ידו של האדם לא הייתה בתורת בעלות וחטיפתו לא היתה אלא השבת הגזילה לבעליה. ראו בעניין זה לדוגמא בחידושי הגר"ח (סטנסיל) לסוגיה בבבא בתרא, וראו גם להלן הע' 22 בדברי הקהילות יעקב.

המתחייב שבועה על פי עד אחד צריך לישבע על מה שהעד מעיד ולהכחיש את העד וזה אינו יכול לישבע על כך שהרי מודה הוא לדברי העד שחטפה.

(רש"י שבועות לב, ב ד"ה כיון)

ובהמשך שם:

אם בא להחזיק בה הוויא עליו לישבע שלא חטף שאין החוטף נאמן לומר שלי חטפתי וזו היא השבועה שהעד מחייבו לישבע על מה שהעד מעיד ואינו יכול לישבע שהרי מודה לדבריו.

(שם ד"ה הוה ליה)

וכן כתב רש"י בסוגיה האחרת בשבועות (מז, א ד"ה לישתבע) ובעקבותיו הרשב"ם בפירושו לבבא בתרא (לד, א ד"ה לישתבע).³ על בסיס קביעה זו מקשים התוספות, ובעקבותיהם רבים מן הראשונים:

וא"ת וליהמניה בשבועה במאי דאמר ידידי חטפי במיגו דאי בעי אמר לא חטפי.

(תוספות בבא בתרא לד, א ד"ה הוי)

3 יש מקום לשאול על משמעות הקביעה לפיה מחד יש כאן דין 'עד אחד' המחייב שבועה את שכנגדו, ומצד שני אין שכנגדו יכול להישבע כיוון שבשבועתו לא יכחיש את העד: אם טענת החוטף לא מכחישה את דברי העד, ולכן לא יכול להישבע עליה, לא ברור מדוע העד נחשב כמי שמעיד נגדו ומחייבו שבועה! ניתן ליישב שכיוון שסוף סוף יש עד אחד נגד החוטף במכלול הדיון, עד שדבריו מהווים חיזוק לצד של הנחטף ולטובתו יש לו 'כח' של עד אחד (המסוגל לחייב תשלומים או שבועה, וכדלהלן) עוד קודם לשמיעת טענת החוטף. יש מקום להסביר שיטה זו אחרת (אם כי היא אינה נראית מפשטות דברי הראשונים): אכן העד שמעיד רק על החטיפה כלל לא מעמיד את האדם כ'מחוייב שבועה' ביחס לטענת 'לא חטפתי'. החוטף נאלץ לשלם כיוון שלמעשה הוא לא מכחיש את העד על טענתו, וממילא אנחנו מקבלים את דברי העד - עדות החטיפה - כנתון מוחלט שיש עליו שני עדים, ומול שני עדים אין לאדם נאמנות לטעון 'ידידי חטפי' שכן 'חזקה מה שתחת יד אדם שלו'. להסבר זה, הסיבה לפיה מתחייב החוטף בתשלום היא דין 'חזקה מה שתחת יד אדם שלו', אלא שחזקה זו חלה כאן בעקבות כך שהתקבלו דברי העד, דבר שנעשה על פי יסוד הדין של 'מתוך' המלמד שדברי עד שלא מוכחש בשבועה, נחשב כשניים.

בפשטות, שני הפירושים אפשריים רק לפי ההבנה שעד אחד מסוגל להוביל לחיוב תשלומים (או לפי ההסבר השני - לכן שדבריו יתקבלו כאילו יש עליהם שני עדים) ולא שחיוב התשלומים בדין 'מתוך' נובע מכך שהצד המחויב שבועה לא עושה את המוטל עליו, שהרי כאן מעולם לא הוטל על החוטף חיוב להישבע בפועל על טענתו. להלן נראה כי אפשרות זו עולה גם בחלק מההסברים לשיטת ריב"ם במסקנת הסוגיה, אך היא לא אפשרית לפי הבנת ר"י את דין 'מתוך', ועל כן ר"י לשיטתו הוכרח לפרש את הסוגיה אחרת, וכפי שנראה בהרחבה במהלך המאמר.

תוספות מציעים 'להמציא' לטובת החוטף שבועה, בכדי להעמיד לו מיגו: נאמין לו שבועה על טענתו הנוכחית במיגו שהיה יכול להכחיש את העד ולהישבע שבועת התורה על טענתו. תוספות מוכיחים מהסוגיה בבבא בתרא (ע, א; להלן - סוגית 'המוכר את הבית') שקיים מיגו כזה: שם מדובר על אדם שהפקידו אצלו פיקדון בשטר וטוען 'החזרתי'. הגמרא אומרת שהוא נאמן לטעון החזרתי - גם נגד השטר שביד המפקיד - במיגו שהיה יכול לטעון 'נאנס'. על טענת נאנס היה הנפקד מתחייב בשבועת השומרים, ולכן האפשרות לזכותו במיגו בנויה על כך שיישבע גם על טענת החזרתי. אם כן, טוענים התוספות, הוא הדין בסוגייתנו: נאפשר לנחטף להישבע על טענת 'דידי חטפתי' (למרות שמעיקר הדין אין כלפיה שבועה) במיגו שהיה יכול לטעון 'לא חטפתי' ולהיפטר בשבועת התורה.

תוספות מביאים בתחילה את תירוצו של ר"י לקושיה:

לא מהימן בשבועה ע"י מיגו שהיה יכול להעיד פניו ולישבע בדבר שהעד מכחישו.

(תוספות בבא בתרא לד, א ד"ה הוי)

לדעתו, במקרה שלנו המיגו בעייתי בגלל 'מיגו דהעזה': בטענה הנוכחית - 'דידי חטפתי' - לא נצרך החוטף להכחיש את העד, אך הטענה האפשרית - 'לא חטפתי' מצריכה להישבע על כך שהעד שקרן, דבר המצריך העזה, וממילא אין מיגו.⁴ אולם, תוספות דוחים את תירוצו של ר"י: לדעתם, כיוון שטענת 'דידי חטפתי' עומדת כנגד 'חוקה מה שתחת יד אדם שלו' (שהרי כעת ידוע לנו שהחפץ היה בתחילה אצל האחר) אין החוטף יכול לזכות בה בלי מיגו, ואם כן, גם לרב ושמואל החולקים על דין 'מתוך' יש צורך ב'מיגו' כדי לזכות בטענה זו, ואם לדעת ר"י בסוגיה אין מיגו בגלל הבעיה של העזה, כיצד מזכים רב ושמואל את החוטף בטענה זו? תוספות מניחים אם כן שלפחות לדעת רב ושמואל יש בסוגיה 'מיגו' לטובת החוטף, שיכול היה לטעון 'לא חטפתי' ולהישבע על כך, ושאלתם היא מדוע מיגו זה לא יכול לשמש לטובת החוטף גם אליבא דר' אבא.⁵

4 במסגרת זו לא ניכנס לשאלת תוקפו של מיגו דהעזה בשיטות הראשונים בכלל ובשיטת בעלי התוספות בפרט. נציין רק לדברי התוספות בב"מ ג, א (ד"ה מפני מה); בבא בתרא נב, ב (ד"ה דברים העשויין); שם לג, א (ד"ה לקוחה); וראו גם שם ה, א (ד"ה ובא בזמנו). ע' גם קובץ שיעורים שם אות כז וברכת אברהם בליקוטים למסכת סוכה בענין מיגו, ענף א אות ו, ויש להעיר על דבריו בהסברו לדין מיגו דהעזה בדברי התוספות בסוגיית רבה בר שרשום, וראו גם קובץ שיעורים אות קמא.

5 התומים (עה, י) תירץ את קושיית התוס' על ר"י באופן מקורי: מיגו שהיה יכול לטעון 'לא חטפתי' כנגד העד הוא מיגו דהעזה, אך לדעת רב ושמואל ישנו מיגו נוסף: מיגו שהיה יכול לטעון 'לא ידענא', ובמצב כזה לדעת רב ושמואל היה מנצח, ולדעת ר' אבא היה מפסיד כיוון

לכן, מביאים תוספות את תירוצו של ריב"ם, שדבריו - או דברים הדומים לדבריו - מובאים ברבים מן הראשונים:

ודאי הוי מיגו ולהכי פטרי רב ושמואל... ור' אבא סבר אף על גב דאית ליה מגו חייב דכיון דאיכא אחד המחייבו שבועה מן התורה כן הוא הדין שישבע להכחיש את העד או ישלם ואין מועיל לו מיגו ליפטר.

(תוספות ב"ב לד, א ד"ה הוי)

כמה פירושים נאמרו בדברי ריב"ם ובדברי הראשונים הכותבים בדומה לדבריו: ניתן להסביר שטענת ריב"ם היא שלדעת ר' אבא קבעה תורה שיש דרך אחת בלבד להיפטר מ'עד אחד' - רק על ידי שבועה, ואם לא נשבע - משלם - גם כאשר יש לו מיגו.⁶ לפי הסבר זה, דברי ריב"ם קשורים לשאלה הכללית האם אומרים מיגו להיפטר משבועה, וההנחה היא שלפחות במקרה שלנו אין אפשרות 'להימלט' מן העד אלא בשבועה, למרות שיש מיגו. אפשרות אחרת (העולה מדברי רבינו יונה בעליותיו) היא שהמיגו לא מועיל לדעת ר' אבא כיוון שהוא נחשב כמיגו נגד עדים - כאילו יש שני עדים כנגד הטענה האפשרית - טענת 'לא חטפתי': לדעת הסוברים את דין 'מתוך', כוחו של עד אחד שלא נשבעים להכחישו זהה לכוחם של שני עדים, וכיוון שבסוגיה החוטף לא נשבע בפועל להכחיש את העד, לא יועיל לו מיגו שהיה יכול להכחיש את העד, הנחשב לשניים. הסבר שלישי, המפותח יותר בדברי האחרונים (וקשה להולמו בלשון ריב"ם עצמו), גורס כי לדעת ר' אבא אין לחוטף מיגו על פי היסוד של 'מיגו זכות הטענה': החיסרון במיגו נובע מכך שגם בטענה האפשרית האדם לא היה 'מנצח בדיון', אלא היה מתחייב שבועה, ומשמעות הדבר היא שהטענה האפשרית אינה טענה 'מנצחת' בדיון, שהרי זו טענה שהוא עלול להפסיד מכוחה מדין 'מתוך', ואין בכוחה להעמיד במיגו את טענת 'דידי חטפתי'.⁷

שאם היה טוען 'לא ידענא' היה מפסיד בגלל דין 'מתוך'. אולם ההנחה שאפשר לבסס מיגו את טענת 'לא ידענא' אינה פשוטה, וכפי שדן שם התומים בעצמו, ומכל מקום נראה שלמרות חביבותו של התירוצו, אין זה ההסבר הפשוט בדברי ר"י. להסבר הקהילות יעקב בדברי ר"י ראו להלן הע' 22.

6 הסבר זה לא מתיישב עם שיטת הרמב"ן בחידושי לסוגיה, לפיו גזלן נאמן לטעון החזרתי, ובשל כך העמיד את הסוגיה כולה במקרה שיש עדים על כך שהחפץ עדיין נמצא אצל החוטף, אך ללא עדים הוא היה נאמן בטענת 'דידי חטפתי' במיגו שהיה יכול לטעון 'החזרתי', ועל כורחך שלשיתו באופן עקרוני מועיל מיגו להיפטר במקרה של הסוגיה.

7 כיוון שהנושא חורג ממטרתו המרכזית של המאמר, לא הארכנו בפירוט השיטות השונות בביאור תירוצו של ריב"ם, ונציין למקורות: חידושי הרמב"ן ושאר ראשוני ספרד בסוגיה (כולל רבינו יונה בעליותיו). ראו גם חידושי ר' שמעון שקוף על אתר (סימנים כא-כב) וראו הערות

ג. הקושי בשיטת ר"י - דין 'מתוך' גם כאשר 'לא הוה ליה למידע'?

דא עקא, המכנה המשותף להסברים השונים בדברי ריב"ם הוא שמדין 'מתוך' עולה אמירה העקרונית לפיה מעמדו המשפטי של אדם המחויב שבועה הוא 'שבע או שלים': דרכו היחידה של המחויב שבועה שלא להתחייב בפועל בתשלומים היא על ידי שבועה.⁸ אולם, הנחה זו נסתרת מדברים מפורסמים של ר"י, בעל התוספות, במסכת בבא קמא: התוספות הסיקו שם שבמקרה בו אדם יודע ששורו נגח פרה, אך אינו יודע האם נגח גם את וולד הפרה, הוא אינו מתחייב לשלם (לדעת חכמים הסוברים שהמוציא מחברו עליו הראיה), למרות שהוא מודה במקצת הנזק, ואינו יכול להישבע מחמת שאינו יודע האם השור נגח גם את הוולד. לכאורה הדבר דומה למקרה של 'חמישים ידענא וחמישים לא ידענא' (כאשר הלווה עצמו טוען כך, ולא היורשים) המבואר בגמרא בשבועות מז, א כמקרה הפשוט בו לדעת ר' אבא חל דין 'מתוך'. תוספות העמידו חילוק יסודי בין המקרים השונים:

טעמא דמחויב שבועה ואין יכול לישבע משלם מפרש בפרק כל הנשבעין (שם) משום דכתיב שבועת ה' תהיה בין שניהם ולא בין היורשים. ומפרש התם כגון שאמר ליה מנה לאבא ביד אביך ואמר ליה חמשים ידענא וחמשים לא ידענא דבאבוה כה"ג מיחייב. ועל כרחך צריך ליתן טעם למה באב חייב וביורשים פטור דבלא טעמא אין לומר...

אלא היינו טעמא דבאב חייב לא ידענא דהיה לו לידע... אבל יורשיו לא היה להם לידע במילי דאבוהון ומהאי טעמא אית ליה נמי למיפטר בשמעתין שאין לו לידע דבר זה אם משנגחה ילדה או קודם.

(תוספות ב"ק מז, א ד"ה דאפילו)

ר"י מייסד שדין 'מתוך' קיים רק כאשר האדם לא נשבע מחמת חוסר ידיעה המהווה 'ריעותא' כל שהיא, ובלשון ר"י, דווקא במקרה של "הוה ליה למידע". יסוד זה מופיע בצורה הבאה בדברי הרא"ש:

הרב אלישיב לשבועות מז, א בהסברו לדברים (בהקשר זה ראו דיון להלן בנספח בנוגע לשיטת הרשב"א בדיון מיגו לאפטורי משבועה). בעניין מיגו זכות הטענה המבוסס על בחינת העמדה המשפטית המועדפת בה נמצא האדם ראו מאמרנו בעניין 'זכות הטענה' ('שרש ישי', משפט וצדקה), שעתידי לעלות לאתר אסיף.

8 ראו בעניין זה: תרומת הכרי (עה, יג), קובץ שיעורים בבא בתרא קנ (הסברו הראשון שם בדעת רב ושמואל מפורש בלשון רבינו יונה בעליותיו לבבא בתרא לד, א).

דלא אמרינן בכה"ג מחוייב שבועה ואין יכול לישבע משלם. **דדוקא היכא דנראה טענה שלו ברמאות** הא דטעין לא ידענא לפי שהיה לו לידע אם הוא חייב אם לאו.⁹

(רא"ש בבא קמא ו, טז)

לפי דברים אלו, קשה מאוד לקבל את ההנחה העולה מההסברים השונים לדברי ריב"ם, לפיה ה'מחוייב שבועה' נמצא בעמדת נחיתות בדין, והדרך היחידה שלו 'לצאת ממנה' ולא לשלם, היא שבועה. הרי לשיטת ר"י חיוב התשלומים יחול - גם לפי ר' אבא - רק אם **תצטרף ריעותא נוספת לחובת המחוייב שבועה**, ובלשון הרא"ש - דדוקא אם "נראה טענה שלו ברמאות", ובלעדיה - המחוייב שבועה יזכה בדין מחמת הספק, שכן הוא המוחזק.¹⁰ כיצד אם כן, לשיטת ר"י בב"ק, ניתן לכלכל את תירוצו של ריב"ם (לצורותיו השונות)?

9 ראו דברי הרא"ש במקורם, החולק על שיטת הרי"ף. השיטה שדין 'מתוך' חל גם כשלא היה ליה למידע עולה גם מדברי הרי"ף מיגאש (שבועות מג, א ד"ה וכיון שכן), הרמב"ם (שאלה ופקדון ה, ו, וראו גם מלוה ולוה יג, ד ובהשגת הראב"ד שם), הרמב"ן (בתשובה סימן עה) והר"ן (בחידושי לב"מ קטז, ב ד"ה כדאמר ר' נחמן). הראב"ד (בהלכות שאלה ופקדון שם) חולק על הרמב"ם ומתנסח בדומה לרא"ש שדין 'מתוך' קיים רק כאשר "היה ליה למידע ואערומי הוא דמערס". וראו ש"ך (עב, נא) הדין בהרחבה במחלוקת זו (ומה שכתב שם בד"ה 'נראה' שאין הכרח בדעת הר"ן כמי סובר במחלוקת זו, יש לציין לדברי הר"ן הנ"ל בב"מ). בשיטת הרשב"א נדון להלן בנספח, וראו הע' 36 שם.

יש להדגיש שאת את משמעותה של ה'ריעותא' ניתן להבין בדרכים שונות: ייתכן שהריעותא שבטענתו מצטרפת לחשד הקיים גם כך (שבגללו מתחייב האדם שבועה, בין במקרה של מודה במקצת ובין במקרה של עד אחד) ובצירוף שתי הריעותות, נוצרת כנגדו ראייה המועילה להוציא ממון. כך קצת משמע מלשון הרא"ש שם, ש"נראה טענה שלו ברמאות", וכן מלשון הראב"ד הנ"ל. לפי זה נראה שדין 'מתוך' לא חידש סוג חדש של חיוב משפטי, אלא הוא תוצאה פשוטה של צירוף ראיות העומדות כנגד המחוייב שבועה. ניתן גם להבין אחרת: דין 'מתוך' נועד בכדי לעגן את החיוב להישבע, ואת חוסר היכולת להתחמק ממנה, דין שנועד לשמור על האפקטיביות של חיוב השבועה. בכל מקרה בו האדם לא נשבע באשמתו ('היה ליה למידע'), הוא מתחייב בממון הואיל והשבועה לא אפשרית במקרה זה באשמתו (דבר שלא קיים במקרה של 'לא היה ליה למידע'). נפ"מ אפשרית בין שני ההסברים יכולה להיות ביחס לחשוד על השבועה: האם מדאורייתא יש כלפיו דין 'מתוך' (ומתוך כך יש לדון גם על המקרה של 'היו שניהם חשודין' שם להלכה ודאי יש דין 'מתוך'), ובעניין זה ידוע הדיון בשאלת היחס בין שני תירוצי התוספות בב"מ ה, א (ד"ה שכנגדו) ואכמ"ל.

10 וכבר עמדו על כך שמחלוקת ר"י והרא"ש עם הראשונים הסוברים שדין 'מתוך' קיים גם כשלא היה ליה למידע משקפת שתי הבנות יסוד בדין 'מתוך' ובמעמדו של המחוייב שבועה: ראו לדוגמא בדברי הלבוש מרדכי לב"ק סימן סד ואבן האזל שכירות ב, ג.

למעשה נראה ששאלה זו על שיטת ר"י עולה לא רק מההסברים השונים לדברי ריב"ם, אלא כבר מפשט סוגיית נסכא דרבי אבא לפי הפרשנות המקובלת: באופן פשוט, החוטף בסוגיה הגיע למעמד של 'מתוך' בגלל הקביעה ההלכתית שבועות חייבת להכחיש את העד, אך לולא קביעה זו, היינו נותנים לו להישבע על טענתו הנוכחית, והיה נפטר. האם כאשר אדם לא יכול להישבע בגלל הלכה שמחייבת אותו להישבע להכחיש את האדם, נכון לומר שמתקיים משהו המקביל לדרישתו של ר"י שהמחויב שבועה יהיה בגדר 'הוה ליה למידע'? הרי אי יכולתו להישבע אינה באשמתו כלל! כך הקשה בברכת אברהם על אתר (בבא בתרא עמוד קט):

אמנם שיטת הראב"ד (הסובר גם הוא כר"י - י"א) והר"י צע"ג מנסכא דר' אבא, דהא לא שייך בזה ענין הו"ל למידע ומ"מ קי"ל דמתוך שאי"ל משלם, הרי בהדיא דגם באונס גמור משלם... וצע"ג.¹¹

שאלה זו על שיטת ר"י נידונה גם בדברי הראי"ה קוק זצ"ל¹² והוא אף דחה - בצדק - את האפשרות לחלק בין דין 'מתוך' בסוגיית נסכא דרבי אבא, הנובע מחיוב שבועה של עד אחד, לדין 'מתוך' בשבועת מודה במקצת. אף שמסברא היה מקום לתרץ שדווקא בשבועות מודה במקצת קבע ר"י את התנאי של 'הוה ליה למידע', ולא בשבועת עד אחד, חילוק זה מוקשה מפשט הגמרא בשבועות מז, א: הסוגיה שם קושרת בין דין נסכא דרבי אבא לבין הדין שעליו מתבסס ר"י - חיוב תשלומים באדם שאומר 'חמישים ידענא וחמישים לא ידענא' - המתחייב דווקא כש'הוה ליה למידע', וזה הטעם שישורשים הנמצאים במצב זה פטורים, למרות דין 'מתוך' הנלמד שם מהמקרה של נסכא דרבי אבא. ואכן, המאירי (בבא קמא מז, א) מביא בשם 'גדולי הדורות שבגלילות אלו' (ומקור הדברים בספר התרומות לח ד, א, עיי"ש) שהסוברים שאם דין 'מתוך' חל רק כאשר הוה ליה למידע, כך הדין גם בשבועת עד אחד.¹³

עומדות אם כן לפנינו שתי קושיות בשיטת ר"י: האחת, קושיית התוספות בבבא בתרא על שיטתו לפיה בסוגיית נסכא אין מיגו (גם לרב ושמואל) בגלל החיסרון של 'מיגו

11 ואמנם קודם לכן מסביר הברכת אברהם, בצדק, שמסיבה זו ממש לא קיבל הר"י את תירוצו של ריב"ם, וכנ"ל, אלא שהגמרא עצמה נשארה קשה לשיטתו, וראו להלן בגוף המאמר, ולגבי כל הפסקה האחרונה ראו גם לעיל הע' 3, ובעיקר בסופה.

12 הובאו דבריו בספר הזיכרון 'זכור זאת ליעקב' ירושלים תשל"א, עמוד סה.

13 בשיעורי ר' דוד פוברסקי לבבא קמא (שם) הביא את דברי המאירי וכתב ש"זהו חידוש יותר גדול ממה שכתבו התוס", כיוון שמסברא יש מקום לחלק בין שבועת מודה במקצת לשבועת עד אחד, עיי"ש, אך כאמור בפנים, השוואה זו עולה מהסוגיה בשבועות ואינה 'חידוש' של המאירי. בשיטת הרשב"א בעניין זה נעסוק להלן בנספח.

דהעזה, והשנייה, כיצד מתיישבת סוגיית נסכא (כפשוטה וגם לאור הסברי ריב"ם והראשונים לתירוץ קושיית התוספות) עם שיטת ר"י במסכת בבא קמא. להלן נראה כי 'קושיה חדא מיתרצא בחברתה', ובדברי ר"י לשיטתו הן כלל לא מתחילות. לשם כך עלינו לפתוח את עינינו לקריאה אחרת בביאור פשט סוגיית נסכא דרבי אבא, העולה מתוך דברי התוספות במסכת שבועות, שלהלן נוכיח כי דבריהם מתאימים לשיטת ר"י.

ד. "לישתבע? הא אמר מיחטף חטפה" - מדוע לא יישבע החוטף?

הסברנו עד כה שהשבועה המוטלת על החוטף בסוגיה היא שבועת 'לא חטפתי', וחוסר יכולת שלו להישבע נובע מכך שהודה שחטף, אך את שלו, ועל כך אינו יכול להישבע משום שאינו מכחיש את העד. אולם, פירוש זה יוצר קושי פרשני במילים "וכיוון דאמר דחטפה הוה ליה כגזלן", שכן לפי הפירוש המקובל מילים אלו לא מוסיפות הסבר תוכני מעבר למה שכבר נאמר קודם לכן "הא אמר מיחטף חטפה", וההשוואה לגזלן אינה ברורה. ואכן, הרי"ף (יו, ב) כלל לא גורס מילים אלו, והריטב"א כותב במפורש "דלא גרסינן וליתיה בנוסחי דוקני". והנה, מצינו בראשונים אשכנזי שהתייחסו למילים אלו ומכוחם פירשו את הגמרא באופן אחר. פירוש קיצוני ומחודש (שאינו חף מקשיים) פירש הראב"ן (שאלות ותשובות שבתחילת הספר, סימן כז) המסביר שהשבועה המוטלת על החוטף היא שבועת 'דידי חטפתי', שכן סוף סוף מתוך דברי העד עולה טענה כנגד בעלות החפץ שתחת יד החוטף, אלא שבהודאה על החטיפה נפסל החוטף לשבועה מדין גזלן - כפשט הגמרא ממש - ולכן אין לו אפשרות להישבע, וחל עליו דין 'מתוך'. הראב"ן מאריך להסביר מדוע הודאתו של החוטף יכולה לפסול אותו, למרות הכלל של 'אין אדם משים עצמו רשע', וגם מסביר שההודאה פוסלת אותו לשבועה, אף שהיא לא נחשבת כהודאת בעל דין לגבי עצם הדיון הממוני (ולכן חיוב המזמון תלוי בדין 'מתוך', ובמחלוקת רב ושמואל עם ר' אבא).¹⁴ הרווח הגדול בפירוש זה - מלבד פירוש המילים 'הוה ליה כגזלן' כפשוטן - הוא שלפיו לא מתחילה קושיית התוספות המציע להאמין לטענת 'דידי חטפתי' בשבועה, במיגו שהיה יכול לטעון לא חטפתי ולהישבע. מרגע שהודה החוטף על החטיפה, הוא נפסל לשבועה, וממילא גם אין אפשרות להעמיד מיגו לטענתו הנוכחית הבנוי בהכרח על כך שהחוטף יישבע על טענתו הנוכחית. ואכן, הראב"ן מביא את קושיית התוספות ומתרצה על פי דרכו. והנה, דברים דומים לדברי הראב"ן עולים מהתוספות בשבועות, המסביר את לשון הגמרא 'הוה ליה כגזלן' כך:

14 הראב"ן גם מסביר מדוע במקרה שלנו הגזלן לא 'זוכה' לדינים מלאים של גזלן, ולכן לא חל דין היפוך שבועה המחייב את הנחטף להישבע בכדי ליטול, עיי"ש בגוף דבריו.

משום דכל דבר מחזיקין ליה בחזקת מי שהיה בידו ואם היו שני עדים לא הוה מהימן למימר ידידי חטפי השתא נמי כיון דמודה הוה ליה כגזלן.¹⁵

(תוספות שבועות לב, ב ד"ה הוה ליה)

תוספות בשבועות מסבירים שבגלל הכלל 'חזקה מה שתחת יד אדם שלו', ההנחה היא שכאשר אדם חוטף חפץ, הוא חוטף חפץ שאינו שלו, ולכן הוא 'כגזלן', וזו הסיבה לכך שאינו יכול להישבע, ולא כפירוש רש"י והרשב"ם, שלשיטתם חוסר היכולת להישבע נובע מכך שאינו מכחיש את העד. נמצא שלשיטת התוספות השבועה המוטלת על החוטף אינה שבועת 'לא חטפתי' אלא שבועת 'ידידי חטפי', ובכל זאת אינו יכול להישבע עליה.¹⁶ אולם, ברור שלא ניתן לפרש את דברי התוספות כשיטת הראב"ן, לפיו חוסר היכולת להישבע נובעת מפסול גזלן שחל על החוטף מכח חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו', שכן בשלב הבא גם התוספות בשבועות מקשים את קושיית התוספות בבבא בתרא:

וא"ת וניהמניה בשבועה דדידיה חטף מיגו דאי בעי אמר לא חטפי והוה מהימן בשבועה....

(שם)

וכאמור, הרווח הגדול בפירושו של הראב"ן הוא שקושיה זו לא מתחילה, שכן החוטף נפסל לשבועה מדין גזלן. בהכרח, מדברי התוספות בשבועות עולה פירוש שלישי בפשט הסוגיה, וכך פירש ר' אברהם שור בחידושי 'תורת חיים' לסוגיה בבבא בתרא את הדברים:

15 דברים דומים עולים גם מפירושו של רבנו גרשום לבבא בתרא: "לשתבע דדידיה הוה, הואיל דליכא אלא עד א', לא מצי למישבתע דהא מודי דחטפה וה"ל כגזלן", וראו להלן בנספח דיון בשיטת הרשב"א.

16 על כך ששיטת התוספות בשבועות שונה מפירוש רש"י והרשב"ם כבר עמדו כמה אחרונים, ראו לדוגמה דברי תורת חיים והביכורי יהודה (יובאו להלן) וכן ר' נחום בחידושי לבבא בתרא (קצג-קצד וראו שם מה שדקדק גם מלשון התוספות בבבא בתרא לד, ב ד"ה ההוא ארבא). אמנם, בחידושי מהר"י בן לב דחה את האפשרות לפרש כך בתוספות בשבועות, ראשית מפני ש"אין דרך הפשט [הכוונה לפשט הגמ' - י"א] בכך", ובהמשך הוסיף להקשות שלא ייתכן שלדעת תוספות כוונת הגמרא במילים 'לשתבע' היא שבועת 'ידידי חטפי' כיוון שאם כן לא ברורה קושייתם 'המניה בשבועה דדידיה חטף', וקושיה זו מתורצת בהרחבה ובשופי בתוך המאמר. מהר"י בן לב עצמו פירש שכוונת התוספות היא שכיוון שהודה ששלו חטף, אין לו נאמנות לטענת 'ידידי חטפתי', כפי שלא היה נאמן על טענה זו כאשר היה נגדו שני עדים, ולפי פירושו דברי הגמ' "וכיון דאמר מיחטף חטפה (ובלשון דומה בגמ' בשבועות) הוה ליה כגזלן" לא באו לענות על השאלה מדוע לא ישבע, אלא מדוע לא יהיה נאמן בטענת 'ידידי חטפתי', ולכאורה יש להליץ כנגד פירושו את מליצתו ש"אין דרך הפשט כן".

לא מהימנן ליה לאישתבועי ולמימר ידי חטפי כי היכי דלא מהימנינן ליה לגזלן משום דאית ליה רעותא הכא נמי אית ליה ריעותא משום דכל דבר מחזיקין ליה בחזקה מי שהוא בידו.

(תורת חיים בבא בתרא לד, א ד"ה וכיון)

ומעין זה כתב הרב יהודה לייכטאג בספר 'ביכורי יהודה':

סבירא להו להתוס' דמה דקאמר בגמ' לישתבע, היינו לישתבע דדידיה חטף... על זה קאמר דכיון דטענת ידי חטפי טענה גרועה היא שהיא נגד החזקה, לא מהימנן אפילו בשבועה דהוה ליה כגזלן.

(ביכורי יהודה שבועות לב, ב על התוס' ד"ה הוה)

השבועה המוטלת על החוטף היא שבועת 'ידי חטפי';¹⁷ אלא שאינו יכול להישבע בגלל הריעותא שבטענה: חזקת 'מה שתחת ידו אדם שלו' מגדירה את טענת 'ידי חטפי' כטענה גרועה שלא נשבעים עליה. שבועת התורה נאמרה ביחס לטענות שקולות וסבירות כגון: לא לויתי (כשעד מעיד שלוה) או לויתי מאה ולא מאתיים (במודה במקצת הטענה) ולא על טענות גרועות שאינן פשוטות ומסתברות. במצב כזה לדעת רב ושמואל, חזרת השבועה לסיני והחוטף נפטר, ולדעת ר' אבא - מתוך שאינו יכול להישבע (מחמת הריעותא שבטענה) - משלם.

לכאורה, הסבר זה לא מאפשר לקבל את המשך דברי התוספות, שכאמור מקשים את קושיית התוספות בבבא בתרא שניתן לחוטף להישבע 'ידי חטפי' במיגו שהיה יכול להישבע 'לא חטפתי', ומביאים כראיה את סוגית המוכר את הבית:

וא"ת וניהמניה בשבועה דדידיה חטף מיגו דאי בעי אמר לא חטפי והוה מהימנן בשבועה דכה"ג אמר בסוף המוכר את הבית (ב"ב דף ע, ב) גבי מפקיד אצל חבירו בשטר דנאמן לומר בשבועה החזרתי לך... במיגו דאי בעי אמר נאנסו נאמן בשבועה.

(תוספות שבועות לב, ב ד"ה הוה)

17 יתכן שעמדה זו סוברת שאין צורך שהשבועה תכחיש את דברי העד, אך יותר מסתבר שבגלל 'חזקה מה שתחת יד אדם שלו' המשמעות הפשוטה של דברי העד היא 'פלוגי חטף חפץ שאינו שלו' (אף שאינו מעיד כך ישירות, אך זו המשמעות הפשוטה של דבריו) וממילא גם שבועת ידי חטפי - לשיטה זו - נחשבת כשבועה 'להכחיש את העד', וראו להלן בנספח בדברינו בשיטת הרשב"א בתשובה.

ולכאורה, לא ברור מה צורך יש בראיה מהסוגיה ב'המוכר את הבית': התוספות בבבא בתרא למדו משם שאפשר להעמיד מיגו לטענה הנוכחית (שלכשעצמה עומדת נגד ראיה או חזקה והטוען אותה אמור להפסיד, לשיטתם - גם לרב ושמאל!) על ידי כך ש'נמציא' עבורו שבועה, כדי שיהיה נאמן במיגו שהיה יכול לטעון טענה שהיה מתחייב עליה שבועת התורה ונפטר בשבועה. אולם לדעת התוספות בשבועות, בטענה הנוכחית - ידידי חטפי - האדם מחויב שבועת התורה, אלא שאינו יכול להישבע מחמת גריעות הטענה, ומה אם כן רצו התוספות להוכיח מסוגיית 'המוכר את הבית'?

נראה לומר שאכן התוספות בשבועות מוכיחים דבר אחר לחלוטין מסוגיית 'המוכר את הבית': אין הם נזקקים לסוגיה זו כדי ללמוד שהמצאת שבועה יכולה להעמיד מיגו, אף שבטענה האפשרית היה מתחייב להישבע שבועת התורה, אלא כדי ללמוד שניתן להאמין לאדם במיגו שאינו פועל ישירות כדי לזכות בדין, אלא משתלב יחד עם שבועה. ייעודו של המיגו אינו לקבל באופן ישיר את טענת 'ידידי חטפי', אלא להסיר את הריעותא שבטענה ועל ידי כך לאפשר לחוטף להישבע (את השבועה שהוא חייב עליה מן התורה!), ותוספות מחפשים תקדים למצב שבו משלבים מיגו ושבועה יחד, ותקדים זה נמצא בסוגיית 'המוכר את הבית'.¹⁸

18 יתכן שתוספות נזקקים לתקדים למקרה כזה גם בלי סברא ברורה, כיוון שסוף סוף יש כאן שימוש חריג וייחודי במושג מיגו, שהם נזקקים עבורו לראיה. אם מבינים שמיגו בנוי (גם) על המושג המשפטי של 'זכות הטענה' (וראו לעיל סוף הע' 7), קל יותר להבין את ההוא אמינא לפיה אין אפשרות להשתמש במיגו אלא כאשר הוא משמש ככלי לזכייה בבית הדין, שכן העובדה שהאדם היה יכול לזכות בטענה מסוימת מאפשרת לו גם לזכות בטענות אחרות, אך כאשר שתי הטענות זקוקות לשבועה, יש מקום לשאול האם גם בכהאי גוונא שייכת 'זכות הטענה'. מצינו דבר דומה בעליות רבינו יונה לסוגייה בדף מא, ב: רבינו יונה מסביר שם שיושב בקרקע הרוצה לזכות מכח דין טענינן, על ידי כח שהאדם ממנו הוא קנה את הקרקע 'דר בה חד יומא', לא יהיה נאמן במיגו על כך שמי שמכר לו אכן דר בשדה יום אחד, אלא יש צורך שיביא עדים על מציאות זו. בטעם הדבר כותב רבינו יונה: "כיון דכי נמי מהימנא לי' דדר בי' חד יומא מתורת מגו, עדיין אין טענתו טענה שלימה, שהרי צריך שנטעון לו ונאמר דאי הות ביד' דמוכר הוה טעין מינך זבינתא, כל כה"ג לא אמרי' מגו להאמינו בטענה שצריכה עוד טענה אחרת". לדעת רבינו יונה אין אפשרות לזכות במיגו אלא כאשר 'טענתו שלימה', וכאשר המיגו רק מאפשר לזכות מכח דין אחר - דין טענינן - לא ניתן להשתמש במיגו. גם דברים אלו ניתנים להתפרש על פי המושג 'מיגו זכות הטענה', ומכל מקום עולה מהם תקדים לכך לכיוון העקרוני לפיו מיגו אמור לגרום לזכייה ישירה בטענה, ואם כן מובנת ההוא אמינא לפיה לא שייך לומר מיגו כאשר הזכייה בטענה זקוקה גם לשבועה, בנוסף למיגו (למעשה אפשר לחלק בין דין טענינן, שבעקבותיו זוכה האדם מכח טענה אחרת [טענת ה'טענינן'], שהמיגו כלל לא התייחס אליה, לבין הנידון שלנו בו השבועה והמיגו מתייחסים לאותה טענה).

נמצא שקושיות התוספות בבבא בתרא ובשבועות אינן זהות: התוספות בבבא בתרא מציעים 'להמציא' לטוען שבועה, כדי להעמיד לטובתו מיגו. התוספות בשבועות מבקשים לאפשר לטוען להישבע על טענתו הגרועה, ותפקיד המיגו הוא לסלק את הריעותא שבטענה, המונעת את האפשרות להישבע (שבועת התורה). התוספות בבבא בתרא מביאים ראיה מסוגית 'המוכר את הבית' לכך ש'המצאת' שבועה מועילה כדי להעמיד את המיגו, למרות שבטענה האפשרית היה מתחייב בשבועת התורה, והתוספות בשבועות נצרכים לסוגיה שם כדי להראות שאפשר לשלב מיגו ושבועה.

ונראה להוכיח את הדברים יותר: לאחר שמביאים התוספות בבבא בתרא את הראיה מ'המוכר את הבית' הם מציעים לדחותה על פי שיטת רבנו תם:

ומיהו לפי ר"ת דפירש שבועה דנאנסו דהתם היא מדרבנן דלא מיחייב שבועה דאורייתא אפילו בנאנסו אלא היכא דאיכא הודאה במקצת אתי שפיר.

(תוספות בבא בתרא לד, א ד"ה הוי)

שיטת רבנו תם היא ששבועת השומרים מדאורייתא היא רק בשומר המודה המקצת, אך שומר הטוען שהחפץ כולו נאנס, חייב בשבועה מדרבנן בלבד. ממילא, לפי רבנו תם אין אפשרות להוכיח מסוגיית המוכר את הבית לסוגייתנו: שם 'ממציאים' שבועה לטענת 'החזרתי' בכדי להעמיד לו מיגו שהיה יכול לטעון נאנסו ולהישבע שבועה דרבנן. אך במקרה שלנו, בטענה האפשרית - לא חטפתי - היה מתחייב שבועת התורה, ולא ניתן להוכיח ש'המצאת' שבועה לטענה הנוכחית - טענת 'ידי חטפי' - תועיל בשביל להעמיד מיגו, הבנוי על 'שקילות' בין הטענה העכשווית לטענת המיגו האפשרית.¹⁹ לכן ההוכחה מ'המוכר את הבית' קיימת רק לשיטות שגם טענת נאנסו מחייבת שבועה דאורייתא, ומוכח שאפשר להעמיד מיגו ע"י 'המצאת' שבועה לטענה הנוכחית גם כאשר על הטענה האפשרית היה מתחייב שבועת התורה.

והנה, בתוספות בשבועות לב, ב לא מצינו כלל את הדחייה לראיה על פי שיטת רבנו תם. תוספות מביאים את ההוכחה מ'המוכר', ומיד מביאים את תירוצו של ר"י לקושיה, מבלי להציע לפותרה על פי שיטת רבנו תם, אף שקשה להעלות על הדעת שהתוספות

19 לפי ההבנה שמיגו משמש כראיה פסיכולוגית יש מקום לערער על חילוק זה של התוספות, שכן במישור הפסיכולוגי אין לכאורה הבדל בחומרת שבועת שקר, בין אם מדובר בשבועת התורה ובין אם מדובר בשבועה דרבנן או 'שבועה מומצאת'. שבמישור המשפטי של 'זכות הטענה' קל יותר להבין את דחיית הראיה על פי שיטת רבנו תם, וראו דבריו הנפלאים של ר' נחום בחידושו (אות קצח) בהקשר זה שיש בהם בכדי להסביר קושי נוסף בדברי התוספות בבבא בתרא שאינו מענייננו כאן.

בשבועות לא הכירוה.²⁰ נראה שהתוספות בשבועות סברו שההוכחה מסוגית 'המוכר את הבית' נכונה גם לדעת רבנו תם, ולפי דברינו כאן, הדבר מוכרח: דחיית הקושיה על פי שיטת רבנו תם מבוססת על ההנחה שמה שחיפשו התוספות למצוא בסוגית 'המוכר את הבית' הוא 'המצאת שבועה' לטובת העמדת מיגו, ואת זה אי אפשר למצוא בסוגיה שם לדעת רבנו תם. אך לפי התוספות בשבועות כלל לא מחפשים הוכחה לכך שאפשר 'להמציא' שבועה כדי להעמיד מיגו, אלא כדי להראות שאפשר לשלב מיגו ושבועה יחד, והוכחה זו קיימת גם לפי רבנו תם.

ה. ביאור שיטת התוספות בשבועות ושיטת ר"י

נמצאנו למדים שהתוספות בשבועות והתוספות בבבא בתרא למדו את פשט הגמרא בשתי דרכים שונות, ואם כן, מתבקש מעתה לבאר גם את המשך דברי התוספות בשבועות על פי שיטתם. בהמשך דברי התוספות בשבועות הובא תירוץ של ר"י לקושיה - זה שנדחה על ידי התוספות בבבא בתרא והוחלף ע"י תירוץ של ריב"ם - ועל תירוץ זה לא הקשו התוספות בשבועות מאומה, ונשאר אתו למסקנה.²¹ ונראה שכל הנחלים הולכים אל מקום אחד, ועל פי הנחת התוספות בשבועות הקושיה על שיטת ר"י כלל לא מתחילה. קושיית התוספות בבבא בתרא מיוסדת על ההנחה שגם לדעת שמואל אין אפשרות לזכות בטענת ידידי חטפי לכשעצמה, אלא רק כאשר יש לטובתה מיגו, ועל כורחנו שמחלוקת רב ושמואל ור' אבא נסובה סביב מקרה שבו באופן פשוט יש לחוטף מיגו לטובת טענת ידידי חטפי, ובעקבות דין 'מתוך' (לדעת ר' אבא) המיגו מתבטל או לא מועיל. אך לדעת התוספות בשבועות, מחלוקת ר' אבא

20 שיטת רבנו תם נידונה בהרחבה בתוספות בבבא קמא קז, א (ד"ה עירוב פרשיות), בבא מציעא צח, א (ד"ה משכחת לה), בבא בתרא ע, ב (ד"ה סוף) וכן בתוספות בשבועות מה, ב (ד"ה מתוך). כמובן ישנה אפשרות שתוספות בשבועות פשוט קיצרו ולכן לא הביאות את הדין סביב רבנו תם, אך למהלך המבואר כאן השמטת החלק הדין בדעת רבנו תם היא הכרחית.

21 מן ההכרח לציין כאן גם לחלק האחרון שבדברי התוספות בשבועות (החל מהמילים "מיהו צריכא לטעמא"): המעיינים יראו כי חלק זה אינו נהיר, וקשה לעמוד על הבנתו וממילא על שאלת היחס שבינו לבין הסברנו כאן בחלק הקודם לו בתוספות. ישנה אפשרות להסביר חלק זה בתוספות (אף שגם דרך זו לא חפה מקשיים) באופן שלא מתיישב עם הבנתנו בתוספות בשבועות ושיטת ר"י (לפי הבנה זו חלק זה בתוספות מקביל למשפט המתחיל במילים 'וליכא למימר' בתוספות בבבא בתרא), ואף סותר את משפט הפתיחה של התוספות. בהנחה שאפשרות זו היא אכן הפשט בחלק האחרון של התוספות, צריך לומר שחלק זה הוא תוספת שנדפסה לצד התוספות בשבועות במקביל לשיטת התוספות בבבא בתרא, החולק על התוספות בשבועות (וכפי שיטת ר"י הובאה בתוספות בשבועות ו'לא מטעמיה', כך אירע גם בחלק האחרון של התוספות בשבועות).

ושמואל מתייחסת למקרה בו טענת החוטף היא גרועה ובעייתית, וזו הסיבה לחוסר האפשרות שלו להישבע, ובמקרה כזה - בו טענתו גרועה - נחלקו רב ושמואל עם ר' אבא האם חזרה שבועה לסיני או שמחילים את דין 'מתוך'. נמצא שמגוף הסוגיה מוכרח שלטענת 'דידי חטפי' - לדעת התוספות בשבועות - אין אף סיוע של מיגו, ודווקא במקרה כזה - בו יש טענה גרועה שאין לטובתה מיגו - נחלקו האמוראים האם חל דין 'מתוך'. על כך הקשו התוספות בשבועות: והרי יש מיגו המסייע להסיר את הריעותא מטענת דידי חטפי ומאפשר להישבע עליה! על כך הגיעה תשובתו של ר"י שהמיגו הוא מיגו דהעזה (לכולי עלמא!) ולכן הטענה נשארת בגריעותא, וממילא מובן שבמצב כזה - ודווקא בו - נחלקו רב ושמואל עם ר' אבא. מכיוון שהתוספות בשבועות הביאו באופן סתמי את תירוצו של ר"י לקושיה, ועל פי דבריהם בתחילת הדיבור קושיית התוספות בבבא בתרא על תירוצו זה כלל לא מתחילה, אפשר להניח בצורה פשוטה שר"י עצמו אמר את תירוצו מתוך שפירש את הסוגיה כפרשנות התוספות בשבועות. מעתה אל תקרי 'התוספות בשבועות' אלא 'שיטת ר"י', שבעקבותיה צועדים התוספות בשבועות. נמצא שקושיית התוספות בבבא בתרא ע"י ר"י נכונה על פי פרשנותו שלו לסוגיה (המתאימה לשיטת רש"י והרשב"ם), אך לפרשנותו של ר"י עצמו הקושיה כלל לא מתחילה.

כמובן, עדיין צריכים אנו להבין מה היא נקודת המחלוקת בין בעלי התוספות בנוגע לשאלה האם ניתן לזכות בטענת 'דידי חטפי' גם ללא מיגו, אילולא דין 'מתוך', אך נושא זה גולש מעבר לדיון המרכזי של המאמר, וראו על כך בהרחבה בהע' כאן.²²

22 כאמור בפנים, מתוך הדברים מתברר שישנה מחלוקת נוספת בין ר"י לריב"ם, או בין התוספות בשבועות לתוספות בבבא בתרא, בנוגע לשאלה האם יש צורך במיגו - במובן החיובי - כדי לזכות בטענת 'אין חטפי ודידי חטפי'. נראה להסביר שלדעת ר"י הצורך במיגו קיים דווקא כאשר יש כנגד האדם חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו', אך כאן החזקה מבוססת על הודאת החוטף, והודאה זו מוסברת על ידו כ'דידי חטפי'. במצב כזה סובר ר"י שאף שלא מאמינים לטענתו באופן חיובי (והיא אף נחשבת לטענה גרועה שלא ניתן להישבע עליה), לא מעמידים כנגדה חזקה משפטית ש'מה שתחת יד אדם שלו', כיוון שהמידע האובייקטיבי על כך שהחפץ היה תחת יד הנחטף נמסר לנו על ידו, ולא ניתן לקבל את דבריו לחצאין. ובאמת, באופן זה תירץ גם הקהילות יעקב (בבא בתרא, סימן כה, בענין נסכא דר' אבא) את שיטת ר"י, ולדעתו בשאלה זו גופא נחלקו - לדעת ר"י - ר' אבא ורב שמואל: לכולי עלמא אין לטובת החוטף מיגו בנידון דידן, בגלל החיסרון של מיגו דהעזה. אלא שלדעת רב ושמואל אף שאין מיגו, יש 'הפה שאסר', שאינו מוגבל בסברת 'העזה' כיוון שהוא מבוסס על הקביעה לפיה לא ניתן להחיל חזקה כנגד האדם המבוססת על הודאתו שלו מבלי לקבל את ההקשר המלא של הודאתו. במילים אחרות, אי אפשר לנתק את 'אין חטפי', מ'דידי חטפי'. לדעת הקהילות יעקב, כל זה נכון רק לדעת רב ושמואל, אך לדעת ר' אבא אין כאן הפה שאסר, כיוון

מעשה מתיישבת כמין חומר גם הקושיה השנייה, היחס בין סוגיית 'נסכא' לשיטת ר"י בב"ק מו, א לפיו דין 'מתוך' חל רק כאשר 'הוה ליה למידע'. לדעת ר"י הסיבה לפיה החוטף לא יכול להישבע בסוגייתנו היא ש'ריע טענתיה', ואם כן המקרה של 'נסכא' דרבי אבא' מקביל לגמרי למקרה של 'הוה ליה למידע', ודווקא במקרה כזה נחלקו רב ושמואל ור' אבא האם חל דין 'מתוך'.²³ זאת לעומת הפירוש האחר בסוגיה, ומסקנת הריב"ם בתירוקן קושיית התוספות, שלפיו בסוגיה של 'נסכא' מחילים את דין 'מתוך' גם במקרה המקביל ל'לא הוה ליה למידע', וכנ"ל.

נסכם מעתה את השתלשלות הדברים: התוספות בבבא בתרא למדו שהסיבה לפיה החוטף לא יכול להישבע היא משום שבטענתו הנוכחית אינו מכחיש את העד, וממילא חל דין 'מתוך' (למרות שהחוטף לא 'אשם' בכך שאינו יכול להישבע את שבועת התורה, חל דין 'מתוך' מכח העד שכנגדו). התוספות הציעו להאמין לטענת 'דידי חטפי' במיגו, על ידי 'המצאת' שבועה על טענתו הנוכחית, ולשם כך הביאו ראיה מסוגיית 'המוכר את הבית' שגם בה 'ממציאים' שבועה בשביל להעמיד מיגו, אך ראיה זו אינה לשיטת ר"ת בדין שבועת השומרים. תוספות בבבא בתרא מניחים שגם לרב ושמואל, לא ייתכן

שלא רק הודאת החוטף מובילה למידע של 'אין חטפי' אלא גם עדות העד, ולדעת ר' אבא שיש דין 'מתוך' ההתייחסות לדברי העד היא כאל מידע אובייקטיבי שיש לנו גם בלי הודאת החוטף, כל עוד הוא לא נשבע להכחיש את העד. לדברי הקהילות יעקב, גם שיטת ר"י היא שלפי ר' אבא דין 'מתוך' מלמד על כך שדברי העד נחשבים כשני עדים כל עוד הם לא מוכחשים, מה שמספיק להחלת חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו'. לפירושו במאמר, דברי הקהילות יעקב בהסבר שיטת ר"י נכונים גם לרב ושמואל וגם לר' אבא: לשניהם אין כאן מיגו כיוון שמדובר על מיגו דהעזה, אך גם לא עומדת כנגד החוטף חזקת 'מה שתחת יד אדם שלו', כנ"ל, כיוון שגם לדעת ר' אבא - אליבא דר"י - אין דברי העד נחשבים כשניים, וכך הדברים מתאימים לדברי הר"י בב"ק מו, א.

נראה שהעיקרון על פיו ביארנו את שיטת ר"י עולה במפורש גם מתוך דברי היד רמ"ה בסוגית 'גודרות' (לו, א ד"ה ברם). ההלכה לגבי בעלי חיים שדרכן להלך היא ש'אין להן חזקה', אלא המרא קמא נאמן לטעון שמאליהן הגיעו לרשות המחזיק, בניגוד לסתם מטלטלין שהם בחזקת זה שהם תחת ידו: היד רמ"ה כותב שהדין נכון דווקא אם ידוע שהעיוז הללו היו שייכות למר"ק, אך במקרה בו הדבר לא ידוע, זוכה המחזיק גם בטענת לקוחים. בטעם הדבר, כותב היד רמ"ה בהסברו השני, שלמחזיק יש מיגו "דיכיל למימר מעולם לאו דידך הוא". אולם קודם לכן מציע היד רמ"ה הסבר אחר, "דכיון דלית ליה ראיא לחד מינייהו אוקי ממונא בחזקת מריה". מדבריו ברור שהמחזיק בעיוזים נחשב כמוחזק וזוכה בטענתו גם בלי מיגו, אף שבדבריו הוא מודה שהמערער הוא המר"ק, והדברים מתיישבים על פי הסברנו בהערה זו.

ראו לעיל הע' 3 שני הסברים אפשריים בהבנת השתלבות הריעותא עם העובדה שהאדם מחויב שבועה, והשלימו לכאן.

שהחוטף יזכה בטענת ידי חטפי ללא מיגו, ולכן הם נצרכים להסביר מדוע דווקא לפי ר' אבא אין מיגו לטענה זו, או לחילופין המיגו לא מועיל למי שסובר את דין 'מתוך'. בפשטות, מהסוגיה עצמה וגם מתירוצו של ריב"ם ניתן להוכיח שהמחויב שבועה נמצא בעמדת נחיתות בדיון, ואין צורך ב'ריעותא' נוספת - מעבר לעובדה שהוא מחויב שבועה - בשביל לחייבו בממון (במקרה שאינו נשבע).

לעומת זאת, שיטת ר"י היא שדין 'מתוך' קיים רק כאשר יש ריעותא בטענת המחויב שבועה. לשיטתו תנאי זה מתקיים גם בסוגייתנו, כיוון שהסיבה לפיה החוטף לא נשבע בסוגיה היא הריעותא הקיימת בטענתו, ולא מפני שטענתו אינה מכחישה את העד. למרות הריעותא, אילולא דין 'מתוך', היה החוטף זוכה, וזו שיטת רב ושמואל. לדעת ר' אבא בגלל דין 'מתוך' - שחל כאן מחמת שאין החוטף יכול להישבע על טענה גרועה - החוטף מפסיד בסופו של דבר. תוספות בשבועות הציעו שהחוטף כן יוכל להישבע בזכות המיגו שיסיר את הריעותא שבטענה, והוכיחו מסוגיית 'המוכר את הבית' שיש אפשרות לבסס טענה במיגו ולאחר מכן להישבע עליה, הוכחה שנכונה גם לפי שיטת רבנו תם בשבועות השומרים. תוספות מתרצים שבמקרה שלנו אין מיגו בגלל המגבלה של מיגו דהעזה, וממילא הטענה נשארת בגריעותא ואין אפשרות להישבע עליה, ולדעת ר' אבא חל דין 'מתוך'.

ו. השלכת המחלוקת על יסוד דין טענינ²⁴

לאור הבנתנו בשיטת ר"י בדין 'מתוך', נראה לקשור את הדברים גם לעמדתו של ר"י בסוגיית 'לאו קא מודית' (בבא בתרא ל, א), הקשורה ליסוד דין 'טענינ', עמדה שגם היא נתונה במחלוקת בין הראשונים בכלל ובין בעלי התוספות בפרט. לשם כך יש להקדים בקצרה על הקשר בין מחלוקת הראשונים בדין 'מתוך' כשלא הוה ליה למידע ליסוד דין 'טענינ'.

כאמור, התוספות בב"ק מו, א ייסדו את שיטתם על ההנחה שאין הבדל עקרוני בין האב לבין היורשים בנוגע לשבועת מודה במקצת, והחילוק ביניהם נובע מכך שבדרך כלל טענת 'לא ידענא' של האב היא טענה גרועה, ואז חל דין 'מתוך', לעומת היורשים שנמצאים בדרך כלל במעמד של 'לא הוה ליה למידע', ונפטרים. אמנם, מהראשונים החולקים על ר"י וסוברים שדין 'מתוך' שייך גם כשלא הוה ליה למידע יש להבין מה

24 אל הרעיון העומד ביסודו של פרק זה התעוררתי בעקבות דברים שלמדתי בתחילת דרכי בסוגיות אלו מאורי כץ, ממנו זכיתי ללמוד יסודות רבים בענייני טוען ונטען בפרט, ובדרכי הלימוד והעיון בכלל. בהקשר הרחב של מהלך המאמר הדברים מקבלים משמעות רחבה יותר.

היסוד לחלק בין האב לבין היורשים (אם לא נסתפק בקביעה שיש כאן 'גזירת הכתוב' בעלמא). ההסבר הפשוט לשיטה זו מבואר בש"ך:

הא דיורשים פטורים היינו משום דלאו בעל דברים ידיהו הוא אלא דאבוהון, ודילמא אי הוי אבוהון קיים הוה טעין חמשין אית לך וחמשין ידענא בבירור דלית לך גבי, והוה משתבע ומיפטר ולא היה מחויב לשלם.

(ש"ך חו"מ עב, נא)

נראה מדבריו שהפטור ביורשים נובע מכך שייתכן ואביהם היה טוען באופן ברור על המקצת, ונפטר בשבועה, ומשום כך נפטרים היתומים. באופן פשוט, האפשרות לפטור את היורשים מכח האפשרות שאביהם היה נפטר, קשורה לדין 'טענינן', וכך מבאר הקצות את הדברים:

וטעמא דיורשין פטורין ע"כ משום דהב"ד טוענין ליורש כל מה דאבוהן מצי למטען... דהב"ד טוענין והו"ל כמו ברי.²⁵

(קצות החושן עה, טז)

והנה, עצם השימוש בדין 'טענינן' ודאי לא נתון במחלוקת בין הראשונים, שכן הוא עומד ביסודן של כמה סוגיות בש"ס, ויש להבין מדוע ר"י לא הסביר את פטור היורשים על פי דין 'טענינן', ונראה שיש מקום לשתי הבנות עקרוניות בנוגע ליסוד דין זה: לשיטת הראשונים החולקים על ר"י וסוברים שדין 'מתוך' קיים גם כשלא היה ליה למידע, יש לימוד מפסוק לדין 'טענינן' - 'שבועת ה' תהיה בין שניהם' ולא בין היורשים - הגורם לנו להתייחס לאבי היורשים כאילו עמד בדין ונשבע על טענת ודאי, ומכוח כך נפטרים היורשים. מה שאין כן לדעת ר"י: לשיטתו דין טענינן גורם לנו לוותר על הצורך בטענה בפועל, ולהחשיב את היורש כמי שטען. במקרה של 'חמישים ידענא וחמישים לא ידענא' בו היורשים אינם יודעים את סכום ההלוואה שלוהו אביהם, אין די בכך: גם אם נתייחס אל היורשים כמי שטוענים ברי, סוף סוף אין אפשרות להשביעם, שהרי בפועל הם טוענים שמא, ובמצב כזה אין אפשרות להשביעם - בפועל - שבועת מודה במקצת. לכן לדעת ר"י, בשביל להבין את פטור היורשים יש צורך בסברת 'לא היה להו למידע', ששייכת עקרונית גם באב, וכדברי ר"י בב"ק מז, א. אך לדעת הראשונים

25 מתוך כך תולה הקצות במחלוקת הראשונים בדין 'מתוך' כשלא היה ליה למידע דיון נוסף, האם במקרה של לוה האומר 'איני יודע אם פרעתיך' יש הבדל בין יורשים (שמוסכם שהם פטורים במקרה כזה) לבין הלוה עצמו, כאשר חוסר ידיעתו היא בגדר 'לא היה ליה למידע', עיי"ש מחלוקת עם מוהר"א חיים. וראו עוד בעניין זה בשו"ת רע"א החדשות סימן לא (ד"ה ומזה הטעם), וראו גם הע' הבאה.

החולקים על ר"י, פטור היורשים מוסבר על ידי דין 'טענין', הגורם לכך שנתייחס אל האב כאילו טען וזכה בדין מכח טענתו, כאילו נשבע ונפטר, וממילא ירשו היורשים את הנכסים כדין.^{26 27}

מתוך כך נוכל לעמוד על יסוד מחלוקתם של ר"י והר"ש בסוגיית 'לאו קא מודית' (בבא בתרא א, א). בסוגיה מסופר על אדם שישב בקרקע ללא חזקת ג' שנים, ובמקביל,

26 אין כוונתנו לומר שהמחלוקת היא בשאלה שחקרו בה האחרונים האם טענין הוא כ'ברי' או לא. ייתכן שגם לשיטת ר"י טענין הוא כ'ברי', אך סוף סוף הוא יוצר התייחסות כאילו היורש או הלוקח טען בברי את הטענה שאינו יודע, מה שלא מספיק במקרה של מחויב שבועה. העמדה החולקת כלל לא רואה את טענין כדין שבו 'מכניסים מילים' לפה של היורש, אלא כדין המחזק שמי שבא מחמת מי שהיה יכול לזכות בדין, נחשב בפועל כמי שבא מחמת אדם כזה, וממילא הוא זוכה. בכך מתורצת מאלהיה הסתירה שהעמיד באבני מילואים (צו, ז) בדעת הרא"ש: הרא"ש כאמור חבר לשיטת ר"י בדין 'הוה ליה למידע' ובלמוד דין 'ולא בין היורשים' במסכת שבועות. למרות זאת סובר הרא"ש שטענין נחשב כטענת ברי, עיי"ש בדבריו, וראו גם שיטת הרא"ש בסוגיית רבה בר שרשום (בבא בתרא ג, יז) הסובר שמכח דין טענין יכולים יתומים שאינם יודעים להשביע את שכנגדם בשבועת היסת, למרות שבשביל להשביע היסת יש צורך בטענת ברי. לדברינו 'טענין' הוא כטענת ברי לכו"ע, אך בשביל לפטור את היתומים לא מספיקה טענת ברי אלא גם שבועה, ולכן נזקקו ר"י והרא"ש ליסוד של 'הוה ליה למידע'. וראו עוד מה שהשליך הקצות (קלג, ז וכן פב, ב) ממחלוקת התוספות והרמב"ם בדין 'טענין' לנידון של מיגו להוציא בברי ושמא (לסוברים שאומרים מיגו להוציא בכהאי גוונא, מה הדין כשהטוען שמא הוא יורש או לוקח ויש מקום לדון בדבריו שכן אין הכרח שלכל העניינים כולם משליך דין טענין באותה מידה): בתוספות בב"מ קטז, א (ד"ה והא רבא) דן בשאלה האם ניתן לזכות בטענת 'נגנב' בכלים העשויים להשאיל ולהשכיר במיגו שהיה יכול לטעון שאולים, או שמדובר על מיגו להוציא: הקצות טוען שכיוון שבנידון שם המחזיק טוען שמא, לא אמורה להיות הגבלה של מיגו להוציא, אלא אם נאמר שטוענים ללוקח ומעמדו נחשב כטוען ברי, ולשיטתו הדבר תלוי במחלוקת הראשונים בהבנת פטור היתומים ב'חמישים ידענא חמישים לא ידענא', אך לדברינו ייתכן שלכולי עלמא במקרה זה טענת הלוקח נחשבת לטענת ברי. נראה שהמחלוקת האם המר"ק יכול לזכות במיגו דשאולים תלויה בשאלה האם המר"ק נחשב למחזיק בדין רק כאשר הוא טוען השאלתי, או שמוחזקותו נשארת לו גם בטענות אחרות, ולכן המיגו לא נחשב מיגו להוציא. לעניין זה ראו מאמרנו הנזכר לעיל הע' 7.

27 יש מקום לקשר את הגדרתנו לדין 'טענין' לדברי הנתיבות (קמו, כא) המייסד את דין טענין על דין 'קם דינא': כיוון שהמוכר או האבא אמור היה לזכות בדין מול המערער, מתייחסים אל הדין כאילו כבר קם, ומכוחו זוכרים היורש או הלוקח (אמנם הנתיבות עצמו בסוף דבריו קישר את הדברים גם למושג של 'יאוש' אך אין הכרח לפרש במובן הזה את המקורות עליהם הוא מתבסס, ואכמ"ל, ונראה יותר שהעובדה שדין 'טענין' נלמד מפסוק מאפשרת לראות בו מושג בעל מעמד משפטי עצמאי, ומכל מקום, דברינו להלן מתיישרים גם עם הבנת הנתיבות עצמו).

המערער הטוען שהקרקע שלו לא הביא עדי מרא קמא. היושב בקרקע יכול היה לדחות את המערער בטענה שאין לו שום זיקה לקרקע, אך למעשה הודה שהוא המרא קמא, אך טען שקנה מאדם שלישי שאמר לו שקנה את השדה מהמערער כדין. לו היה היושב בקרקע טוען שהוא עצמו קנה, הוא היה נאמן במיגו דלהד"מ על כך שקנה מהמרא קמא, למרות שאין לו חזקת שלוש שנים.²⁸ אך כעת, כשטוען שקנה מאדם שלישי (להלן - המוכר), הוא נחשב כמי שאין לו טענה, ולא יכול לזכות גם במיגו, אף אם הייתה עומדת לטובתו חזקת ג' שנים, שכן "חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה".²⁹ אולם, בסוגיה בדף מא, ב מבואר שהיושב בקרקע יכול לזכות בה גם כאשר הוא טוען שקנה את הקרקע מאדם שלישי שסיפר לו שקנה את הקרקע מהמרא קמא, כאשר ידוע ש'מוכר' זה דר בקרקע יום אחד, ואז זוכה השלישי היושב בקרקע מדין 'טענינן':

אי אית לך סהדי דדר בה איהו דזבנת מיניה ואפי' חד יומא - אוקימנא לה בידך³⁰

(בבא בתרא מא, ב)

במקרה זה, דין 'טענינן' מוחל באופן הבא: היושב בקרקע ג' שנים אמנם לא טען שקנה מהמרא קמא, אך כיוון שידוע לנו שהמוכר ישב בקרקע יום אחד לפניו, טוענים ליושב בקרקע שהמוכר קנה את הקרקע מהמרא קמא, טענה שהייתה זוכה בדין מכח חזקת ג' שנים שעומדת לטובת המחזיק הנוכחי בקרקע.³¹

אולם, בסוגיה שם מדובר על מקרה בו יש עדי מרא קמא, ויש ליושב חזקת שלוש שנים בקרקע. הראשונים נחלקו בשאלה האם ניתן להחיל את דין 'טענינן' גם בסוגיית 'לאו

28 ייחודית בעניין זה שיטת הרשב"ם (ל, ב ד"ה ואת מינאי) ממנו עולה בפשטות שגם במיגו דלהד"ם לא יהיה היושב בקרקע נאמן לטעון קניתי, ואכמ"ל.

29 ע' משנה בדף מא, א וסוגיית הגמרא בעניין זה בע"ב, וכן ברשב"ם ל, ב ד"ה אמר ליה.

30 מהמשך הסוגיה בדף מא, ב עולה בבירור שדין זה קשור להלכה המבוארת במשנה בדף מא, א "הבא משום ירושה אינו צריך טענה", ובסוגיה בדף כג, א מפורש שדין זה נובע מדין 'טענינן', וכן מבואר בראשונים (יתכן שעמדה ייחודית יש לרמב"ם, טוען יד, יד, בסוגיה זו, כאשר מפשט דבריו עולה שטענת 'קניתי מפלוני שדר בה חד יומא' [ומביא עדי דר בה חד יומא] מובילה לזכייה מכח הדין הרגיל של חזקה עם טענה, ואכמ"ל).

31 יש מקום לדון בשאלה כיצד מועילה חזקת ג' שנים של היושב לטענה שהמוכר קנה את הקרקע מהמרא קמא, למרות שהמוכר דר בקרקע רק יום אחד. המעיינים יראו כי לשיטת ר"י שתתבאר להלן שאלה זו פשוטה יותר, שכן אנחנו מושיבים את היושב בקרקע כמי שטוען שהמוכר קנה מהמרא קמא, והרי זה ממש כדברי הגמרא שחזקת ג' שנים מאפשרת לטעון 'קמי ידי זבנה מינך', שגם היא מזקינה ביאור שאין כאן מקומו, ונציין לחידושי ר' שמואל סימן כב.

קא מודית' (ל, א), בה היושב בקרקע - ללא חזקת ג' שנים - הודה למערער על היותו מרא קמא: כאן אין חזקת ג' שנים, ונאמנותו של המוכר לטעון 'קניתי' מהמרא קמא מבוססת על מיגו דלהד"מ, שהרי למרא קמא אין עדים. לדעת ר"ש בתוספות, גם במצב כזה היינו מחילים את דין טענין, והיושב היה זוכה:

ובעובדא דידן אי הוה מייתי המחזיק סהדי דדר ביה חד יומא נראה לרשב"א דהוה לאוקומי לארעא בידיה אף על גב דליכא מיגו מ"מ טענין ללוקח מאחר שהיה המוכר נאמן לומר זבינתה מינך במיגו דאי בעי אמר לא היתה שלך מעולם.

(תוספות בבא בתרא ל, א ד"ה לאו)

לדעתו אין בעיה לזכות את היושב מכח העובדה שהמוכר יכול היה לזכות במיגו דלהד"מ, למרות שהיושב עצמו כבר הודה למערער על היותו מרא קמא. לעומת זאת סובר ר"י בתוספות (שם) שהדבר לא אפשרי, ונראה שהדבר נובע מכך שהחלת דין 'טענין' במצב כזה יוצרת סתירה פנימית: מחד אנחנו מעמידים לטובת היושב בקרקע את טענת המוכר, עליה הוא נאמן רק במיגו דלהד"מ. מאידך, היושב עצמו מודה שהמערער הינו המרא קמא על השדה. סתירה כזו, לדעת ר"י, אינה אפשרית, והיושב מפסיד. במחלוקת זו נחלקו גם ראשוני ספרד על אתר: הרמב"ן סובר כר"ש, והרשב"א והריטב"א סוברים כר"י, ונביא את לשון הרשב"א בהסברו לשיטת ר"י:

דבכי האי גוונא נמי אלו היתה ביד מי שמכרה לו לא היה זוכה בה אלא מחמת מגו דהכחשה דאי בעי אמר לא היתה שלך ובהא הא קא מודה זה והודאתו כמאה עדים, וכן נראה כדבריו.

(רשב"א בבא בתרא ל, א ד"ה ומיהו)

לכאורה, טענתם של ר"י והרשב"א פשוטה: כיצד ניתן לזכות אדם מכח טענה שכל הנאמנות עליה היא במיגו, כאשר הוא עצמו מודה שטענת המיגו - הטענה האפשרית - אינה נכונה!³²

נראה שיסוד מחלוקת הר"ש והר"י נעוץ בשתי ההבנות ביסוד דין טענין: ר"י הולך לשיטתו שדין 'טענין' מאפשר להקל על היורש והלוקח הנדרשים לטענה, ולהחשיב אותם כמי שטענו את הטענה הנדרשת, למרות שבפועל לא טענוה. במקרה שלנו הדבר אינו אפשרי, שכן אם נחשיב את היושב בקרקע כמי שטוען 'יודע אני שהמוכר קנה

32 ניתוח דומה לדברינו להלן לעצם מחלוקת הר"ש והר"י (בלי כל ההקשר שמסביב) נמצא בחידושי ר' נחום, אות ע. להסבר אחר ראו קצות החושן קמו, יא (ראו גם שיעורי ר' שמואל על אתר, אות י').

ממך',³³ הוא יהיה נאמן רק במיגו דלהד"מ, ומיגו זה כבר אבד לו, שהרי הודה שהמערער הוא המרא קמא.³⁴ לעומתו, שיטת הר"ש מתבארת היטב על פי ההבנה בדין 'טענין' שעולה מתוך שיטת החולקים על ר"י בבא קמא מו, א, וסוברים שדין 'מתוך' קיים גם כש'לא הוה ליה למידע': לפיהם פטור היורשים במקרה של 'חמישים לא ידענא' מבוסס על דין 'טענין' המחשיב את האבא כמי שטען ונשבע על טענתו. ממילא במקרה שלנו, אין צורך להחשיב את היושב בקרקע עצמו כמי שטוען על קניית המוכר מהמרא קמא (דבר שיגרום לסתירה פנימית בטענותיו), אלא שאנו מתייחסים אל המוכר כמי שעמד בדין מול המרא קמא וזכה בטענת 'קניתי', וממילא היושב בקרקע שבא מחמתו, זוכה.³⁵

33 טענה שבה הוא היה נאמן, כדין טענת 'קמי ידידי זבנה מינך' בסוגיה בדף מא, ב.

34 הסבר זה מבוסס על ההבנה שהלוקח נחשב כמי שכבר הודה על היות המערער מרא קמא, ועתה רוצה לזכות מכח המוכר, וראו בחידושי ר' נחום (אות סט) המאריך בכיוון זה (ומסביר על פיו את היחס לתחילת דברי התוספות שהתקשה בו המהרש"א על אתר). ניתן גם לנסח את הדברים אחרת: דין 'טענין' מאפשר להחשיב את היושב בקרקע כמי שטוען שהוא קנה את הקרקע מהמוכר הנחשב למחזיק בקרקע, ומחזקות זו (שהיא חלק מטענת היושב) מבוססת על מיגו דלהד"מ. אך כיוון שהיושב בקרקע הודה שהמערער הוא המרא קמא, כבר לא ניתן להחשיבו כמי שטוען שקנה את הקרקע ממחזיק.

35 יש מקום לקשר מחלוקת ראשונים נוספת לשתי התפיסות ביסוד דין 'טענין': לדעת ראשוני ספרד בדף מא, ב, אם היושב בקרקע טוען שקנה את הקרקע מאדם שלישי שאינו המרא קמא, נוכל להעמיד לטובתו את דין 'טענין' רק אם יביא 'עדי דר בה חד יומא', אך לא נוכל לזכותו מדין טענין על ידי שנאמין לדבריו שהמוכר לו אכן דר בה חד יומא, אע"פ שיש לו מיגו (שיכול היה לטעון שקנה ישירות מהמרא קמא). בראשונים כמה הסברים לדבר (ראו מה שהבאנו לעיל הע' 18 מדברי רבינו יונה וראו שאר חידושי ראשוני ספרד שם) ומדברי הרמב"ן מבואר שאי אפשר לזכות את הלוקח מדין 'טענין' אלא כשאנחנו יודעים בבירור שאכן הוא קנה מלוקח, וידיעה זו צריכה להיות מבוססת באופן אובייקטיבי, ולא על דברי של המחזיק עצמו - אע"פ שיש לו נאמנות במיגו לטענתו - 'שלא מפיו אנו חיי'. ייתכן שכוונתם קשורה להבנת דין טענין לשיטת הר"ש (שהרמב"ן מסכים עמה בחידושי לדה"ל, א) לפיו ב'טענין' אנו רואים את המוריש או המוכר כמי שכבר זכו בדין, ולשם כך יש צורך בידיעה ודאית על זיקת אותו מוכר או מוריש אל הקרקע, ידיעה שאינה מבוססת על טענת היורש או הלוקח, אף אם יש לו מיגו: כדי 'לעשות דין וירטואלי' בין המוכר לבין המרא קמא, אנחנו צריכים לדעת על קיומו של אדם זה ועל זיקתו לקרקע, בלי קשר לדברי היורש או הלוקח בדין הנוכחי. לעומת זאת, לשיטת ר"י מובנת יותר האפשרות שדין 'טענין' יתבסס על נאמנות במיגו שיש ללוקח או היורש, שכן 'טענין' גורם שנתייחס אל היורש כאילו טען את הטענה המזכה אותו בדין, וזאת ניתן לעשות גם כשאנו מתבססים על טענתו. תוספות בתחילת דבריהם בדף א, א, וסוברים שניתן לבסס את דין טענין גם על מיגו (ואין צורך דווקא ב'עדי דר בה חד יומא') ולדברינו כאן הדברים מתאימים לשיטת ר"י, וע' מהרש"א שם.

נמצא שדברי ר"י בכל המקומות תואמים: ר"י למד מהגמרא בשבועות מז, א שדין 'מתוך' קיים רק כאשר הוה ליה למידע, ומתוך כך ביאר את סוגיית נסכא דרבי אבא בדרכו, וכפי שהראינו לעיל בהרחבה. ממילא לשיטתו אין מקור לכך שדין טענין מחשיב את המוריש או את המוכר כמי שטען בפועל וזכה מכח טענתו. משמעות דין טענין מצומצמת יותר, והיא מאפשרת להחשיב את הלוקח או הירש כמי שטענו, אך זאת בתנאי שיש אפשרות לשים בפיהם את הטענה ועל ידי כך הם יזכו בדין, מבלי לסתור את דבריהם המפורשים, מה שלא מתקיים בסוגיית 'לאו קא מודית'. את שיטת הר"ש ניתן להסביר כשיטת בעל התוספות בבבא בתרא הסובר שדין 'מתוך' קיים כאשר לא הוה ליה למידע, וממילא מתחדש חידוש גדול יותר בדין טענין, המאפשר להחילו גם במקרה בו יש סתירה בין טענת ה'טענין' לבין הטענה אותה טוען בפועל הירש או הלוקח.

המחלוקת בהבנת 'טענין' באה לידי ביטוי גם בדברי הראשונים בסוגיית 'מי שאבדה דרך שדהו', מחלוקת חכמים ואדמון בכתובות קט, ב: לדעת חכמים שם, אדם שאבדה לו דרך שדהו בשטח השייך לארבעה בעלי שדות שונים – באופן כזה שלא יוכל לתבוע מאף אחד מהם לתת לו בחזרה את שטח הדרך המקורית (שכן אינו יכול לבוא בתביעה כלפי אף אחד מהם, והמוציא מחברו עליו הראיה) – לא יוכל לתבוע את שטח הדרך גם אם לאחר זמן נמכרו השדות כולן לאדם אחד, אף ששטח זה כלול בתוך השדות השייכות לו כעת. הסיבה היא שהקונה יכול לומר למאבד "אי שתקת שתקת, ואי לא מהדרנא שטרא למריהו (=בעלי השדות הקודמים) ולא מצית לאשתעווי דינא בהדיהו (שכן הספק ישוב ויתעורר ולא יוכל לתבוע אף אחד מהם)". הראשונים נחלקו כיצד להסביר את שיטת חכמים (ראו גם פירושו של רש"י שם, שאינו מענייננו): לדעת הרא"ש (ב"ק א, ג) כיוון שלקונה יש אפשרות למכור בחזרה את השדות לארבעת האנשים, ואז יפסיד המאבד, "רואין אותו כאילו הוא כבר עשוי". משמע שהמאבד מפסיד מפני שבפועל יש לקונה אפשרות למכור את השדות ועל ידי כך להפסיד בפועל את המאבד, שמספק לא יוכל לברר את דרכו ולהוציא. בהסבר זה יש קושי (ראו תוס' שם ד"ה ורבנן), שכן לכאורה גם אם הבעלים על השדה היה הבעלים היחיד מתחילה ועד סוף, יכול לכאורה לטעון כלפי המאבד שכיוון שהלה לא יודע היכן בדיוק אבדה לו הדרך, הוא יכול לדחותו בטענה שיכול עתה למכור את השדה לארבעה אנשים ועל ידי כך להפסידו, ובסוגיה מפורש שבמקרה כזה לדעת חכמים המאבד זוכה. הרמב"ן (מלחמת ה' ב"ק ג, א) מסביר את הסוגיה אחרת: לדעתו הבעלים הנוכחי זוכה לא מפני שיש לו אפשרות כעת למכור את השדה בחזרה לארבעה אנשים, אלא מפני שמראש הוא קנה את השדה מארבעה בני אדם, וכל אחד מהם היה זוכה בדין אם המאבד היה תובע אותו. נראה שהרמב"ן (הסובר שדין 'מתוך' קיים גם כשלא הוה ליה למידע, וסובר כר"ש בסוגיית 'לאו קא מודית') סובר ש'טענין' מחשיב את ארבעת המוכרים כמי שכבר עמדו בדין מול המאבד וזכו (מכח הספק!) וממילא הלוקח שקנה מכולם נחשב כמי שקנה ממי שזכו בדין, ולכן השדה על כל חלקיה: לא בגלל האפשרות לגרום להפסד המערער בעתיד, אלא מפני שהדרך שאבדה כלולה כבר במה שהוא כבר קנה בתורת ודאי. כמובן שמהלך זה אפשרי רק להבנת המורחבת ב'טענין', ולא להבנה שהצענו בדעת ר"י.

ז. סיכום

התוספות בבבא בתרא העמידו קושיה על דין 'מתוך שאינו יכול להישבע משלם' בסוגיה, ודחו את תירוצו של ר"י לקושיה. במאמר זה הצענו שיש לקרוא את תירוצו של ר"י במנותק מהמסגרת שבה דבריו מובאים במהלך התוספות, כיוון שדבריו מבוססים על הנחת יסוד אחרת לגמרי בפרשנות הבסיסית של הסוגיה, העולה גם מתוך מקורות נוספים, לעומת פרשנותם של התוספות בבבא בתרא שהמשיכו את פרשנותם של רש"י והרשב"ם. הקריאה האחרת לא רק מאפשרת הבהרה בתירוצו של ר"י, אלא גם מיישבת קושי בסיסי הקיים בפשט הסוגיה על פי פרשנותם של רש"י והרשב"ם: מה ההיגיון להחלת דין 'מתוך' לחובת אדם הטוען 'אין חטפי ודידי חטפי' כנגד עד אחד שאינו מכחיש את דבריו. ראינו כי עמדתו של ר"י קשורה בקשר אדוק עם שיטתו הכללית לפיה דין 'מתוך' קיים רק במקרה המוגדר כ'הוה ליה למידע', בו חוסר היכולת של המחויב שבועה להישבע קשורה לריעותא הקיימת בטענתו. לסיום, הראינו ששיטת ר"י בדין משליכה (או לחילופין מושפעת) על הבנתו את דין טענין: ר"י נצרך להבין את פטור היורשים מתשלומים במקרה של 'חמישים ידענא וחמישים לא ידענא' על פי חידושו בדין 'מתוך', ולא על פי דין טענין, כיוון שלהבנתו ביסוד דין זה, דין טענין לא יכול לעזור ליורשים במקרה זה. גם בנקודה זו הראינו שר"י הולך לשיטתו וראשונים נוספים לשיטתם, בסוגיות אחרות.

ח. נספח: האם שיטת הרשב"א גם היא כשיטת ר"י?

לאור דברינו בשיטת ר"י, יש מקום לדון האם גם הרשב"א סבר כמותו בביאור סוגיית 'נסכא', כמו גם בנקודות אחרות בהן עסקנו במהלך המאמר. באופן פשוט, ישנה ציפייה למצוא גם בדברי הרשב"א מהלך דומה למהלכו של ר"י, שכן הרשב"א בבבא קמא מו, א סובר כר"י שדין 'מתוך' הוא רק כאשר הוה ליה למידע, וכן הביא בשמו המגיד משנה (הלכות שאלה ופקדון ה, ז).³⁶ הזכרנו שגם בסוגיית 'לאו קא מודית' סובר הרשב"א כשיטת ר"י, ולא כשיטת הר"ש והרמב"ן, ולפי ניתוחנו הדבר מתאים לכך שפטור היורשים בשבועת מודה במקצת נובע מהתנאי של 'הוה ליה למידע', ולא מחידוש ב'טענין', שעשוי להוביל לשיטת הר"ש.

והנה הרמב"ם מיישם את דין 'נסכא כרבי אבא' במקרה של מלווה המוציא בבית דין שטר שיש בו עד אחד, והלווה מודה שלווה אך טוען פרעתי. לדעת הרמב"ם במצב כזה מתחייב הלווה שבועת עד אחד שאינו יכול להישבע עליה, ומשלם:

שטר שיש בו עד אחד וטען שפרעו... הרי זה מחוייב שבועה ואינו יכול להשבע...

(רמב"ם טוען ונטען ד, ח)

על פסיקה זו של הרמב"ם חלק הרשב"א בתשובה בתוקף, ובין היתר כתב:

ואינו כן. אלא כל מקום ששנים מחייבים אותו ממון ע"א מחייבו שבועה. כלומר ששנים מחייבים אותו ממון בעדותם ממש. ר"ל שאילו העידו שנים שהלווה מנה והלה אומר לא הלוני הרי זה מתחייב ע"פ עדותם ממש. ר"ל לשלם ממון. והלכך

36 כך מבואר גם בחידושי הרשב"א ב"מ לו, א (ומהדברים שם עולה שוב שנחלק בזה עם הרמב"ן, עיי"ש) ובחידושי לב"ק סב, א. הש"ך (עב, נא) ציין גם לתשובת הרשב"א (א, תקעא) ממנה עולה כשיטת ר"י, ומאידך הקשה מתשובה אחרת של הרשב"א (ג, פח) ממנה ניתן להבין שהדין קיים גם כשלא הוה ליה למידע, אך כפי שכתב הש"ך, ניתן לדחות ולהסביר שגם במקרה הנידון בתשובה האחרונה היה הנתבע במעמד של 'הוה ליה למידע'. מעניין שבחלק ב סימן ג מביא הרשב"א את שיטת ר"י אך ברור ממהלך דבריו שהיא לא מובנת מאליה מבחינתו, והוא מציגה כחידוש (שנראה שהוא נוטה לקבלו). ראו עוד שו"ת הרשב"א ג, כג, שלא מחלק בין הוה ללא הוה ליה למידע, אך עיקר התשובה מתייחסת דווקא למקרה של שבועת עד אחד, וייתכן שדווקא בה יש חומרא יתירה לדעת הרשב"א, וכדלהלן. אמנם, בדבריו יש גם התייחסות קצרה לשומר שפשע, אך טוען שאינו יודע את ערך הפיקדון ומשמע שמתחייב גם כשלא הוה ליה למידע, אך נראה ששם מדובר על דין מיוחד הנובע מחיובי השומרים, כפי שגם נראה מחידושי הרשב"א לב"ק סב, א שם מבואר שבשומר שפשע נחשב הדבר כ'הוה ליה למידע' כשאנו יודע את ערך הפיקדון, ומשמע שהדבר קשור לחיובי שמירתו, ואכמ"ל בעניין זה.

כשאין שם אלא ע"א אינו מחייבו ממון אבל מחייבו שבועה... אבל כשהוציא עליו שטר שחתומים בו שנים והוא אומר שפרע. אינו מחייב לשלם משום עדותו של עדים ממש. שהרי אין מעידין שלא פרעו. והם אינם יודעים אחר שנגמרה עדותם אם פרעו אם לאו. ולא מחמת עדותם אנו מחייבים אותו עכשיו. אלא משום חזקה דשטרא בידא דמלוה מאי בעי... ולפיכך אין ראוי לומר בזה מחייב שבועה שאינו יכול לישבע ומשלם.

(שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' צ)

לדעת הרשב"א, דין 'מתוך' חל רק כאשר העד מעיד ישירות על החיוב, אך כאשר העד רק מעיד על שטר, והחיוב נובע מהראיה שבהחזקת השטר בידי המלווה, אין דין 'מתוך'. לכאורה קשה מאוד מסוגיית נסכא דרבי אבא עצמה, שגם בה העד לא מעיד ישירות על החיוב, אלא רק מעיד על החטיפה, ורק מכח 'חזקת מה שתחת ידי אדם שלו' מגיע חיוב הממון! נראה שמוכרחים להסביר שלדעת הרשב"א אין להשוות בין עד אחד המעיד על שטר, שם עדותו לכשעצמה אינה עדות ישירה לחיוב ממון, לבין עד אחד המעיד על חטיפה, שם משמעותה הישירה של עדות העד היא שהלה חטף (ככל הנראה) חפץ שאינו שלו (אף שבפועל אינו מעיד על כך ישירות). במילים אחרות, 'חזקה מה שתחת ידי אדם שלו' יוצרת את ההסתכלות הפשוטה והטבעית על המציאות עד כדי כך שמה שעולה ממנה נחשב ממש לחלק מדברי העד, ונמצא שהעד מעיד ישירות על כך שהחוטף מחויב בממון.³⁷

אם כנים הדברים, נראה מוכרח שהרשב"א יפרש את הסוגיה כפי שהסברנו בשיטת התוספות בשבועות - הלא היא שיטת ר"י - ולא כשיטת רש"י והרשב"ם: שכן לפי רש"י והרשב"ם הסיבה לפיה החוטף לא יכול להישבע על טענת ידי חטפי היא שדבריו לא נחשבים כטענה המכחישה את דברי העד. אך לפי מה שעולה מדברי הרשב"א בתשובה, אנחנו מתייחסים אל העד כמי שמעיד ישירות על כך שהחוטף חטף חפץ שאינו שלו, ואם כן כיצד ניתן לומר שהחוטף לא יוכל להישבע על טענת 'ידי חטפי' מפני שאינה מכחישה את דברי העד, אך מצד שני העד נחשב כמעיד ישירות על חיוב ממון? נראה שהרשב"א למד שאי היכולת של החוטף להישבע אינה נובעת מכך שטענתו לא מכחישה את העד, אלא שהריעותא שבטענת ידי חטפי היא המונעת ממנו להישבע, וכשיטת ר"י.³⁸ כך עולה בפשטות כך גם מחידושי הרשב"א לסוגיה

37 קושיה זו ותירוצה שמעתי ממור"ר הרב אריאב עוזר.

38 אין אפשרות לפרש את שיטת הרשב"א כשיטת הראב"ן, שכן הוא מקשה את קושיית התוספות שנאמין לחוטף בשבועה בזכות המיגו.

בבבא בתרא, המסביר את קיומה של הגרסה 'הוה ליה כגזלן' שכאמור התקשו בה הראשונים:

איכא נוסחאות דגרסי לישתבע הוה ליה כגזלן, ולא משום דהו"ל גזלן ולא מסרינן ליה מומתא קאמר [וכשיטת הראב"ן - י"א] אלא הכי קאמר: כיון דמודי למאי דקא מסהיד סהדא אי אפשר לאשבועי' ולמפטריה בהכין דהו"ל כאלו גזל באפי תרי דלא מהניא ליה שבועתיה למפטריה...

(רשב"א בבא בתרא לד, א ד"ה איכא)

ההודאה לדברי העד גורמת לכך שטענתו היא טענה שלא ניתן להיפטר בה בשבועה - לא משום שהאדם נחשב לגזלן ולא ראוי להישבע - אלא כנראה בגלל הריעותא שבטענה.³⁹

והנה, במהלך המאמר הראינו שאף שהתוספות בשבועות (ההולך בשיטת ר"י) והתוספות בבבא בתרא הקשו שניהם מדוע לא להשתמש במיגו לטובת העמדת טענת 'ידי חטפי', קושייתם - וכן ראייתם מהסוגיה ב'המוכר את הבית' - אינה זהה: התוספות בבבא בתרא מציעים להעמיד לחוטף מיגו על ידי 'המצאת שבועה', ולזה הם מביאים ראיה מ'המוכר את הבית', ראיה שלא עומדת לשיטת רבנו תם בחיוב שבועת השומרים. לעומת זאת, התוספות בשבועות מציעים להשתמש במיגו כדי להפוך את הטענה הגרועה (שאינה ראויה לשבועה) לטובה, והם מוכיחים מ'המוכר את הבית' שניתן להשתמש במיגו גם כדי להעמיד טענה שיזכו בה רק בשבועה, וראייתם נכונה גם לפי שיטת רבנו תם בחיוב שבועת השומרים. נבחן עתה את האופן בו מציג הרשב"א את הקושיה:

וא"ת עוד ניהמני' בשבועת התורה מגו דאי בעי אמר לא חטפי ומגו בשבועה דאורייתא אשכחן כדאמרי' לקמן בשילהי המוכר את הבית המפקיד אצל חברו בשטר ואמר החזרתי נאמן מגו דאי בעי אמר נאנסו ואקשי' ואי אמר נאנסו שבועה מי לא בעי ופרקי' מאי נאמן נאמן בשבועה.

(שם ד"ה וא"ת עוד)

39 וכבר עמד על הקשר בין דברי הרשב"א הללו לשיטת התוספות בשבועות לב, ב הרב קצנלנבוגן בהערותיו על חידושי הרשב"א במהדורת מוה"ק (הע' 4), אך מה שכתב שם שזו גם שיטת רבינו יונה לא זכיתי להבין. גם ר' נחום בחידושו לבבא בתרא (קצד) ציין בקצרה לקשר בין דברי התוספות בשבועות לדברי הרשב"א הללו.

הרשב"א מביא את הראיה מ'המוכר את הבית' מבלי לסייג שהיא נכונה רק לפי השיטות החולקות על רבנו תם, אף שוודאי הכיר את שיטתו. מכאן ראייה נוספת לכך שהרשב"א חיפש בסוגיה שם את מה שחיפשו התוספות בשבועות, ולא התוספות בבבא בתרא, ומה שמצא נכון גם אליבא דרבנו תם. זאת ועוד: לשון הרשב"א בהעמדת הקושיה היא "ניהמניה בשבועות התורה מגו דאי בעי אמר לא חטפי" ומלשונו עולה כי שבועת 'דידי חטפי' היא שבועת התורה, אלא שיש בעיה לתת לו להיות נאמן עליה, אפילו בשבועה, וההצעה היא לפטור את חוסר הנאמנות על ידי המיגו (לפי התוספות בבבא בתרא, מתאים יותר הנוסח 'ניהמניה בשבועה'). דברים אלו מצטרפים לכך שהרשב"א הביא את תירוצו של ר"י לקושיית התוספות (ולצידו את תירוצו של ריב"ם, וראו להלן) ולא הקשה עליו את קושיית התוספות, שכפי שראינו לעיל בהרחבה לא אפשרית לאור פרשנותם של התוספות בשבועות.

אולם, בקטע שהוסיף הרשב"א בסוף החידושים לבבא בתרא, ובמהדורות החדשות הודפס קטע זה לצד חידושי הרשב"א שעל הסוגיה עצמה (ראו הערה בחידושי הרשב"א מהדורת זכרון יעקב על אתר וכן במהדורת מוה"ק), מביא הרשב"א תירוץ נוסף לקושיית התוספות בעניין מיגו דהעזה, ואלו דבריו:

עוד שם בנסכא דר"א, יש לי עוד לומר דמה שאינו נאמן בשבועה חמורה משום מגו דאי בעי אמר לא חטפי היינו טעמא דכשם שאמרו דלא אמרינן מגו במקום עדים לגבי ממונא (הם) ה"נ אית לן [למימר] דלא אמרי' מגו במקום ע"א לאפטורי מן הממונא אלא בשבועה שחייבה עליו תורה דהיינו לאכחושי העד.

(שם, ד"ה עוד שם)

גם בלי להבין את תוכן דבריו, נראה מלשונו ששבועת 'דידי חטפי' אינה 'שבועה שחייבה עליו תורה', כיוון שאין היא מכחישה את העד, וכשיטת רש"י והרשב"ם. ושלא אפשר לתרץ שכיוון שקטע זה הוא תוספת מאוחרת של הרשב"א, הוא משקף תפיסה אחרת של הרשב"א בסוגיה, ואולי אף בנושא בכלל.⁴⁰ אמנם, יש להקשות על ההנחה הפשוטה שהרשב"א למד את הסוגיה כר"י גם מדבריו המקוריים של הרשב"א לסוגיה, כאשר הוא מביא את תירוצו של ריב"ם לקושיית התוספות:

40 חיזוק לכיוון זה ניתן להביא ממה שכתב הרב קצנלנבוגן בהערותיו (מה' מוה"ק), הע' 39, ש"נראה מדברי ה"מ שבסוף ימיו כתב רבינו הוספות אלה", עיי"ש. ויש להעיר על הרב קצנלנבוגן שלא העיר שדברי הרשב"א הללו, גם אם נאמרו בסוף ימיו, סותרים בפשטות את מה שכתב הרשב"א עצמו בביאור גרסת 'הוה ליה כגולן', שהוא עצמו עמד עליהם כנוכר לעיל בהע' הקודמת.

אבל ר"י בר מרדכי ז"ל כתב דשבועת עד אחד תשלומין ניהו דכי איכא תרי לא מיפטר מידי תשלומין בשבועה אלא שלומי משלם וכי ליכא אלא חד פטריה רחמנא מתשלומי ממון ובלבד שישבע והילכך או ישלם ממון או שבועה ועד דמשתבע שבועה דעד אחד לא מיפטר מיניה, וזה נכון:

(שם ד"ה וא"ת עוד)

מכאן נראה שלדעת הרשב"א לא ניתן להשתמש במיגו היוצר תחליף לשבועת התורה, כיוון שהכלל הוא שלא ניתן להיפטר מעד אחד אלא בשבועה אותה הוא מחייב. למהלכנו בשיטת התוספות בשבועות ור"י, המיגו לא בא לפטור את החוטף בלי להישבע שבועת התורה שהעד מחייבו, אלא תפקידו לאפשר לו להישבע שבועת התורה. והדברים צריכים תלמוד.

שמא ניתן להציע בדעת הרשב"א, שבתוך דבריו אכן מעורבבים שני הפירושים לסוגיה, ושניהם היוו עבורו פרשנות אפשרית בסוגיה לכשעצמה, במנותק מהסוגיה בשבועות מז, א. ואף שכפי שראינו, פרשנות התוספות בבבא בתרא וריב"ם לסוגיה מובילה להבנה שעד אחד המחייב שבועה מעמיד את מי שכנגדו בעמדת הנחיתות שעשויה להוביל אותו לחיוב תשלומים גם כאשר לא הוה ליה למידע, סבר הרשב"א שהדברים נכונים לכשעצמם במקרה של עד אחד, אף שאינם נכונים לגבי שבועת מודה במקצת וכשיטת ר"י. אף שהגמרא בשבועות מז, א למדה מסוגיית 'נסכא' לדין 'מתוך' כשלא הוה ליה למידע, סבר הרשב"א שיש מקום לפרש את הסוגיה גם במנותק מדין 'מתוך' בשבועות האחרות, ובהקשר זה בלבד הביא גם את פירושו של ריב"ם, שעשוי להיות נכון מצד עצמו גם אם הוא לא מתאים למהלך הגמרא בשבועות מז, א. ובאמת, מצאנו שהרשב"א התייחס באופן ייחודי למעמדו של עד אחד המחייב שבועה במקום נוסף: בחידושים לשבועות מה, ב התפלמס הרשב"א עם שיטת הר"י מיגאש לפיה לא אומרים מיגו להיפטר משבועה, ודחה את ראיית הר"י מיגאש, שהביא ראייה מדין שבועת עד אחד לכל השבועות כולן:

מעד אחד ליכא ראייה דהתם עשאו רחמנא לעד אחד לגבי שבועה כשנים לגבי ממון דבכל מקום ששנים מחייבים אותו ממון עד אחד מחייבו שבועה ובשנים בממון לא מפטר במיגו דמיגו במקום עדים לא אמרינן, הא בעלמא אפילו לאפטורי אמרינן מגו.⁴¹

(רשב"א שבועות מה, ב ד"ה והר"י הלוי ז"ל)

41 בהערת אגב נעיר, שמדברי הרא"ש בשבועות ז, ג מוכח שלא חילק בין שבועת עד אחד לבין שבועות אחרות, ובכל השבועות - לשיטתו - מועיל מיגו לפטור משבועה.

הדברים מזכירים מאוד את האופן בו ניסח הרשב"א את תירוצו של ריב"ם בסוגייתנו. ייתכן ולדעת הרשב"א דין 'מתוך' בשבועת מודה במקצת יתפרש כשיטת ר"י, ויחול רק כאשר 'הוא ליה למידע', וממילא אין מקום ללמוד מדרשת 'שבועת ה' תהיה בין שניהם ולא בין היורשים' את המובן הרחב של דין טענין, וכפי שהתבאר לעיל בהרחבה. אך לגבי שבועת עד אחד אימץ הרשב"א את שיטת הריב"ם ממנה עולה שעד אחד יכול להוביל לדין 'מתוך' ולחיוב תשלומים גם כאשר 'לא הוא ליה למידע', בגלל מעמדו המיוחד של עד אחד, שכל עוד לא נשבעים על טענתו, דינו כשניים.